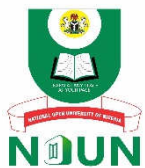

**COURSE
GUIDE**

**HAU 103
ZUZZURFAN NAZARIN RUBUTU DA AUNA FAHIMTA
(ADVANCED HAUSA COMPREHENSION AND
COMPOSITION)**

Course Team: Dr. Sabi’u Inuwa Fagge (Course Writer) – POLAC
Wudil
Dr. Abdulmalik Nuhu (Course Editor) – University
of Abuja

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

@ 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Published by:
National Open University of Nigeria

Printed: 2023

ISBN: 978-978-058-843-4

HAU103: ZURFAFFEN TSARIN RUBUTUN HAUSA DA AUNA FAHIMTA

Gabatarwa (Introduction)

Wannan kwas na HAU103, yana da muhimmanci wajen koyo da Nazari kan yadda ake amfani da haruffan Hausa (bakake da wasula) wajen gudanar da nau'i na rubutun insha'i da kuma auna fahimta. Darasin ya kawo cikakken bayani kan yadda harshen Hausa zai samu cigaba wajen sanin yadda sarrafa bakake da wasula.

A wannan kwas za a kawo wa dalibai ilmin bakake da wasulan Hausa da yadda ake sarrafa bakake da wasula cikin rubutun Hausa na yau da kullum (*orthography*). Da bakake da wasula ake tayar da kalma da jimla a gina sakin layi. Taron sakin layi ne yake zama insha'i ko jawabi. Za a kuma bayyana yadda ake sarrafa marakan rubutu (*punctuation*) da nufin dalibi ya lakanci harshe musamman a rubuce. Daga karshe za mu tabo batun auna fahimta (*comprehension*).

An gabatar da darasin bisa tsari na rukuni kuma kowane rukuni ya kunshi kashe- kashe na batutuwa daban-daban da suka danganci sarrafa bakake da wasula cikin rubutun Hausa na yau da kullum. A cikin darasin an zo da cikakken bayani kan zubi da tsarin kwas din ta yadda dalibi zai nakalce shi ba tare da fuskantar wata matsala ba. A karshe kowane kashi an zo da tambayoyi na auna fahimta kan batutuwan da aka gabatar farkashin kowane kashi. Akwai kashi wanda ya kunshi fasalin tambayoyin da dalibi zai gani domin nazari kafin jarabawa a karshe karatu wadanda suke nuni kan abubuwan da aka koya wa dalibi. Haka kuma an samar da dama ga dalibi yadda zai iya tuntubar malami domin farin haske a duk lokacin da wani abu ya shige masa duhu.

Manufar Kwas (Course Aim)

Domin kyautata karatu da nazari kowane kashi yana da tasa manufa bayan babbar manufar kwas din ta gaba daya da aka zo da ita a farkon darasi. Ke nan abin da dalibi zai yi domin saukaka karatunsu shi ne ya karanci kowace manufa da take haɗe da kowane kashi na darasi domin gane ciki da wajen darasin, ba tare da an samu matsala ba.

Idan dalibi ya kula da kyau, manyan darussan da suke tattare da wannan kwas suna da yawa, sai dai za a iya takaita su kamar haka:

- Ire-iren rubutun Hausa da tarihin daidaita ka'idojin rubutun Hausa.
- Ka'idojin rubutun Hausa
- Adadin bakake da wasulan Hausa
- Amfani da bakake da wasulan Hausa
- Tagwayen bakake da wasula
- Dauri da shadda
- Rabe- raben kalmomi da iyakancewa.

- Alamun ta da magana da tsayawa wato maraka rubutu (-aya, wakafi, wakafi mai ruwa, ruwa biyu, alamar tambaya, ayar motsin rai, zarce, baka biyu, karan dori, alamar zancen wani).
- Tashi da babban baki.
- Ginin Magana / inshai da ire-irensa
- Siffantawa
- Labari (rahoto, tafiya, sana'a) da Gajeren Labari/matsakaici/dogo kagagge.
- Bayyana ra'ayi.
- Muhawara.
- Wasifa.
- Dabarun rubuta insha'i/wasan kwaikwayo da waka.
- Abubuwan Kiyayewa ga Marubucin Insha'i
- Auna Fahinta
- Da sauransu

Yadda Za A Nazarci Kwas (Working through the Course)

Domin ganin an fahimci wannan darasi da kyau an tsara darasin ta yadda dalibi zai iya jan ragamar karatun ba tare da tutsu mai yawa ba. An dai rarraba kwas din zuwa rukuni 4 da yake kunshe da kashe-kashe masu biye da juna, kuma kowane kashi an gabatar da shi yadda dalibi zai ga dangantarsa da dan'uwansa da ke biye da shi. Saboda haka fahimtar darasin zai biyo karatun na-natsu da dalibi zai yi wa darasin, ya kuma auna fahimtarsa ta yin amfani da tambayoyin da aka zo da su a farshen darasi. Da yake kuma akwai aikin jinga da malami zai riƙa bayarwa bayan kowane kashi na kwas, dalibi zai samu damar ganin fasalin yadda jarrabawa za ta kasance in an gama darasin baki ɗaya ba tare da ya dogara da malami ba a wannan lokaci. Ana fatan a kammala kwas din cikin mako 15, wato kowane kashi a cikin mako guda.

Daga farshe dalibi ya sani cewa idan yana nazarin kwas din, malaman da zai riƙa tuntuba ba koyaushe za su kasance tare ba, saboda haka sai dalibi ya tsara jadawalin karatunsa ya dace da kowane kashi, ya kuma riƙa kai ziyara da leƙa abubuwan da malami ya bayyana masa domin karin nazari don fadada sani da karin haske.

Me ya kamata dalibi ya mayar da hankali a kai a lokacin gabatar da wannan darasi? Dalibi ya tabbata ya fahimci abubuwa kamar haka:

1. Wannan kwas ko darasi yana da rukuni 4 da kashi 15.
2. Kowane rukuni yana da kashi 4 ko 5 ko 6 har zuwa 7.
3. Kowane kashi yana da bangaren auna fahimta.
4. Kowane darasi ko kashi yana da amsa amsoshin auna fahinta.
5. Kowane darasi ko kashi yana tafe da manazarta da wasu ayyukan don kara nazari.

Kashe-Kashe na Darasi / Kwas (Study Units)

A wannan kwas akwai rukuni 4 da kuma kashi 15, kowane kashi yana a matsayin mako guda ne na darasi, kenan za a kamala shi cikin mako 15. Ana kuma fatan a amsa tambayoyin auna fahimta a ƙarshen kowane kashi, daga ƙarshe kuma a amsa tambayoyi na auna fahinta don ganin ko darasin ya zaunu da kyau.

Domin kyautata karatun kwas ɗin an haɗa da jerin littattafan da aka duba da wasu ayyukan da za a iya cewa suna da muhimmanci ga wannan kwas ɗin, za su ƙara haske fiye da kima. Neman waɗannan littattafai da wasu irin sa a laburare zai inganta nazari da fahimtar kwas yadda ya kamata. Ke nan a shiga gonar ɗakin karatu a gida ko inda ake ajiye littattafai a kusa ko nesa zai inganta nazarin wannan kwas.

A kula da likau da ake sa wa a cikin kowane kashin darasi, za su taimaka wajen ƙara haske na nazarin kwas ɗin baki ɗaya, sai dai a tabbata likau ɗin suna aiki yadda ya kamata, kada a bari sai lokacin da ake buƙatar su, a laluba a ga ko suna aiki ko ba su aiki, wato dai a gwada komai kafin ƙarshen kwas ɗin.

Auna Fahimta (Assignment)

Shi wannan kwas na tsarin da ba ruwanka da malaminka ne, ko na tafi-da-gidanka, shi ya sa ake jarraba fahimtar karatu ta hanyoyi uku, hanya ta farko ita ce ta auna fahimta a ƙarshen kowane kashin darasi, sannan kowane kashi a ƙarshe ya zo da jinga da za a ba wa ɗalibi. Sai daga ƙarshe a yi jarrabawar ƙarshen zangon karatu, wanda zai nuna an zo ƙarshen darasin.

Auna fahimtar da ake yi a ƙarshen kowane kashi za ta kasance ƙaramar jarrabawa ce, za ta zo da maki 30 daga cikin 100. Ke nan, ana buƙatar ɗalibi ya amsa tambayoyi uku inda za a zaɓi 2 su kasance su ke ɗauke da maki 30, maki 15 ga kowace tambaya. Sauran maki 70 za su zo ne a jarrabawar ƙarshen kwas.

Jarrabawa dai kamar kullum za a gabatar da ita ne daga gida, ita ma ba a cikin aji ba, kuma za ta kasance ta Intanet ne, ke nan ilimin na'ura mai ƙwaƙwalwa abu ne mai muhimmanci ga ɗalibi.

JINGA (Tutor Marked Assignment)

Jingar aji tamkar gwajin jarrabawa ne ga ɗalibi, saboda haka amsa jingar da ke ƙarshen kowane kashin darasi zai ba wa ɗalibi damar fahimtar yadda jarrabawar ƙarshe za ta kasance. Yana da kyau ɗalibi ya mayar da hankali domin amsa irin samfurin waɗannan tambayoyi, domin za su saukaka amsa tambayoyin jarrabawa a ƙarshen darasin baki ɗaya.

Jarrabawar Karshen Darasi (Final Examination and Grading)

Ita dai jarrabawa ita ce hanyar da ake gane ko dalibi ya gane darasi ko kuma ya samu nakasu a wani bangare, saboda haka tana dauke da kaso mafi tsoka na 70 cikin 100. Ba wani dabo a cikin wannan fasali domin ana dauko samfurin jarrabawar ne daga tambayoyin da aka dinga turawa na auna fahimta da kuma jinga. Ke nan mayar da hankali wajen amsa wadannan tambayoyi a lokacin darasi zai rage zafin tambayoyin karshen darasi.

CONTENTS

Ga fuskar yadda darasin zai kasance

Rukuni Na Farko Rубutun Hausa

Kashi Na 1	Ire-Iren Rубutun Hausa Tarihin Daidaita Ka'idojin Rубutun Hausa.....	1
Kashi Na 2	Taron Daidaita Ka'idojin Rубutun Hausa....	6
Kashi Na 3	Ka'idojin rубutun Hausa I.....	10
Kashi Na 4	Ka'idojin rубutun Hausa II.....	15
Kashi Na 5	Sarrafa Baƙaƙe da Wasulan Hausa.....	19

Rukuni Na Biyu Ka'idojin Rубutun Hausa

Kashi Na 1	Nannagen tagwan baƙaƙe a tsakiyar kalma...	24
Kashi Na 2	Baruwanci a ka'idojin rубutun Hausa na yau da kullum.....	29
Kashi Na 3	Dauri da shadda.....	33

Rukuni Na Uku Raba Kalma da Iyakancewa

Kashi Na 1	Raba Kalma da Iyakancewa I.....	37
Kashi Na 2	Raba Kalma da Iyakancewa II.....	42
Kashi Na 3	Raba Kalma da Iyakancewa III.....	47
Kashi na 4	Marakan Rубutu.....	55

Rukuni Na Hudu Wallafa

Kashi Na 1	Zube/Insha'i.....	63
Kashi Na 2	Wasifa.....	70
Kashi Na 3	Wasan Kwaikwayo.....	75
Kashi Na 4	Waka.....	83
Kashi Na 5	Auna Fahimta.....	92

Ga fuskar yadda darasin zai kasance

RUKUNI NA FARKO RUBUTUN HAUSA

Kashi Na 1	Ire-Iren Rubutun Hausa Tarihin Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa
Kashi Na 2	Taron Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa
Kashi Na 3	Ka'idojin rubutun Hausa I
Kashi Na 4	Ka'idojin rubutun Hausa II
Kashi Na 5	Sarrafa Baƙaƙe da Wasulan Hausa

KASHI NA DAYA (1) IRE-IREN RUBUTUN HAUSA DA TARIHIN DAIDAITA KA'IDOJIN RUBUTUN HAUSA

Abubuwan da Suke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Ire-Iren Rubutun Hausa da Tarihin Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 1.6 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

A wannan kashi za mu tattauna kan ire-iren rubutun Hausa da tarihin daidaita ka'idojin rubutun Hausa. Wadannan abubuwa da za a tattauna a kai abubuwa ne masu muhimmanci a bangaren nazari kan yadda rubutun Hausa ya samo asali da kuma ire-ire na mata kai da ya bi har zuwa wannan lokaci da muke ciki. Kafin mu cigaba, ya kamata mu san mene ne ka'i dojin rubutu? Ka'idojin Rubutu na yau da kullum ilmi ne da yake d'auke da sharuƙan rubuta harshe. Su wadannan ka'idoji masana ne suka taru suka aminta a kai kuma ba lalle su daidaita da na Imin Tsarin sauti ko lafazi ba. Za a kiyaye da wadannan ka'idoji na rubutun yau da kullum in za a wallafa jawabi/zube/insha'i wasan kwaikwayo ko waka.

1.2 Manufa

A karshen wannan kashi za a iya:

- Fahintar Ma'anar Ka'idojin Rubutu.
- Kawo bayani kan tarihin daidaita rubutun Hausa.
- Bayyana ire-iren rubutu

1.3 Ire-iren rubutun Hausa da tarihin daidaita ka'idojin rubutun Hausa

Mafi dadewa cikin hanyoyin sadarwa a duniya ita ce hanyar yin magana baki da baki tsakanin mutane biyu ko fiye. Wannan hanya ce mai matsala tun da sai an sadu tsakanin mai fada da wanda zai ji, sannan ga wahalar tafiye-tafiye da mantuwa. Bisa ga wadannan dalilai sai dan Adam ya kago rubutu. Rubutu kuwa shi ne zayyana wasu alamomi a kan takarda ko wani abin rubutu don sadar da magana wadda dan Adam ya fi fadi da fatar baki.

Tun kimanin shekaru 3,500 da suka wuce mutanen kasar Sin suke amfani da alamomi masu kama da hotuna kimanin 50,000 a matsayin rubutunsu (*duba* Yahaya 1988: 2).

Sai rubutun Sumerawa wato mutanen Mesopotamia masu zana hotunan abubuwa da suke magana a kansu. Kimanin shekara 5,000 da suka wuce suka fara amfani da tsarinsu mai alamomi kimanin 600. Daga Sumerawa sai mutanen Masar masu alamomi kimanin 700 kafin su juya su koma amfani da haruffan Larabci.

Mutanen Fonisiya (Phoenicia) ne suka kago tsarin rubutu irin na abacada kimanin shekara 3,400 da suka wuce. Kuma sun yi amfani da bakake da wasula 22 ne.

Bayan kimanin shekara 1000 Romawa suka yi aron tsarin rubutun Fonisiya suka rubuta harshensu na Latin ta hanyar amfani da bakake da wasula 23.

Daga Latin sai tsarin rubutun ya shiga Turanci aka samu rubutun Boko. Baya da rubutun boko, ana rubuta Hausa da haruffan Larabci, tsarin rubutu da ake kira Ajami. Ajami tsarin rubutu ne da akan rubuta Hausa ta hanyar amfani da wasula da bakaken Larabci. An kai kimanin shekara dubu biyu (2,000) da fara rubutun Larabci.

A Turai aka fara rubuta Hausa ta hanyar amfani da bakake da wasulan Hausa har aka ci karo da rashin wakilcin bakaken ɓ, ɗ, ƙ da ts saboda babu su a Ingilishi. An fara da dige-dige don a wakilci ɓ, ɗ, ƙ har i zuwa lokacin da Hens Vischer (ɗan Hausa) ya wallafa littafi mai suna *Rules for Hausa spelling* a 1912.

Daga baya Gwamnati ta kafa kwamiti wanda aikace-aikacensa ya kai ga aika Dr. R. M. East ya gana da Farfesa D. Westmann wanda ya ba da shawarar yi wa ɓ, ɗ, ƙ kugiya maimakon dige-dige. Aikin Kwamiti ya fara daga 1932-38.

A 1955 wani ɗan Jihar Majalisar Jihar Arewa Malam Bawa Bulkacuwa ya kawo kudiri a Majalisar Arewa na a bai wa Gwamnan Arewa shawara ya kafa Hukumar Harshen Hausa. An sami nasarar yin haka a 1955. Daya daga cikin nauyi da aka dora wa Hukumar shi ne daidaita ka'idojin rubutun Hausa kamar yadda suka fito a littafin *Rules for Hausa Spellings*. Hukumar Harshen Hausa ta ci gaba da aikace-aikacenta har NORLA ta buga aikace-aikacen cikin wani littafi mai suna *Hausa Spelling* a shekarar 1958. Amma duk da littafin *Hausa Spelling* da kuma buga gyaren-gyaren ka'idojin rubutun Hausa cikin mujallar gwamnati, an ci gaba da rubuta Hausa barkatai. Wasu su raba wasu kalmomi wasu su hada ko kuma su kunshi bakake daban-daban. Haka ya sa aka kira taro a wurare daban-daban, a kuma lokatai daban-daban.

Auna Fahimta na 1

1. Mene ne ka'idojin rubutu?
2. Kawo ire-iren rubutu
3. Yi takaitaccen bayani kan tarihin daidaita rubutun Hausa.

1.5 Takaitawa

A wannan kashi an kawo bayanai kan:

- Ka'idojin rubutu
- Ire-iren rubutu
- Tarihi kan yadda aka daidaita rubutun Hausa.

1.6 Ma'anar Wasu Muhimman Kalmomi

- Ajami: - tsarin rubutu ne na Hausa da ake rubuta shi da haruffa Larabci

1.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*.

Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*.
Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan:
University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark
Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum
Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idoin Rubutunta*.
Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*.
Ibadan: University Press PLC.

1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Mene ne ka'idojin rubutu?

Ka'idojin Rubutu na yau da kullum ilmi ne da yake dauke da sharuɗan rubuta harshe. Su waɗannan ka'idoji masana ne suka taru suka aminta a kai kuma ba lalle su daidaita da na Ilmin Tsarin sauti ko lafazi ba. Za a kiyaye da waɗannan ka'idoji na rubutun yau da kullum in za a wallafa jawabi/zube/insha'i wasan kwaikwayo ko waka.

2. Kawo ire-iren rubutu

Rubutun Hausa wanda ake rubuta shi da tsarin rubutun boko

Sai rubutun Hausa da ake yi ta hanyar amfani da harufan Larabci (ajami)

3. Yi taƙaitaccen bayani kan tarihin daidaita rubutun Hausa.

A Turai aka fara rubuta Hausa ta hanyar amfani da baƙaƙe da wasulan Hausa har aka ci karo da rashin wakilcin baƙaƙen ɓ, ɗ, ƙ da ts saboda babu su a Ingilishi. An fara da diƙe-diƙe don a wakilci ɓ, ɗ, ƙ har i zuwa lokacin da Hens Vischer (ɗan Hausa) ya wallafa littafi mai suna *Rules for Hausa spelling* a 1912.

Daga baya Gwamnati ta kafa kwamiti wanda aikace-aikacensa ya kai ga aika Dr. R. M. East ya gana da Farfesa D. Westmann wanda ya ba da shawarar yi wa ɓ, ɗ, ƙ ƙugiya maimakon diƙe-diƙe. Aikin Kwamiti ya fara daga 1932-38.

A 1955 wani ɗan Jihar Majalisar Jihar Arewa Malam Bawa Bulkacuwa ya kawo ƙudiri a Majalisar Arewa na a bai wa Gwamnan Arewa shawara ya kafa Hukumar Harshen Hausa. An sami nasarar yin haka a 1955. Daya daga cikin nauyi da aka ɗora wa Hukumar shi ne daidaita ka'idojin rubutun Hausa kamar yadda suka fito a littafin *Rules for Hausa Spellings*. Hukumar Harshen Hausa ta ci gaba da aikace-aikacenta har NORLA ta buga aikace-aikacen cikin wani littafi mai suna *Hausa Spelling* a shekarar 1958. Amma duk da littafin *Hausa Spelling* da kuma buga gyaren-gyaren ka'idojin rubutun Hausa cikin mujallar gwamnati, an ci gaba da rubuta Hausa barkatai. Wasu su raba wasu kalmomi wasu su haɗa ko kuma su ƙunshi baƙaƙe daban-daban. Haka ya sa aka kira taro a wurare daban-daban, a kuma lokatai daban-daban.

KASHI NA BIYU (2)

TARON DAIDAITA KA'IDOJIN RUBUTUN HAUSA

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufar Darasi
- 2.3 Taron Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa
Auna fahinta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahinta

2.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayani kan ka'idojin rubutu da ire-iren rubutun Hausa da tarihin daidaita ka'idojin rubutu. Amma a wannan kashin za a yi bayani kan taron daidaita ka'idojin rubutun Hausa.

2.2 Manufa

A karshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan tarurrukan daidaita ka'idojin rubutu
- Kawo matakan daidai ka'idojin rubutu
- Zayyana wuraren da aka gabatar da tarurrukan

2.3 Taron Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa

Wannan matsala ta rubuta Hausa barkatai ita ta jawo aka kira taro har kashi uku da nufin sake duba ka'idojin a kawo gyare-gyare.

An kira taro a Bamako Mali ran 28 ga Fabairu zuwa 5 ga watan Maris, 1966. Daga nan sai na Jami'ar Ahmadu Bello Zariya wanda aka yi ran 21 ga watan Yuni ta shekarar 1970. Haka nan, an yi wani taro a Cibiyar Nazarin Harunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano a 1972.

Duk da fadi-tashi da aka sha yi sai aka fahinci cewa, a Nijar marubuta Hausa suna fayyace tsayin wasali sannan suna amfani da wasali da kininsa in za su rubuta tagwan wasali. Misali:

Nijeriya	Nijar
aiki	aykii
saura	sawraa
dawa	daawaa
dawa	dawaa
jaka	jaakaa
jaka	jakaa

Saboda wannan sabani da ke akwai tsakani Nijeriya da Nijar ta fuskar wakiltar tagwan wasali da tsayin wasali, sai aka kira taron Yamai a 1980. Ranar 7 zuwa 12 ga watan Janairu, masana ilmin harshe na Jumhuriyar Nijar suka ganyaci takwarorinsu na Nijeriya karkashin inuwar Hada kan Afirka. An yi wannan gagarumin taro a *Cibiyar Nazarin Harshe da Tahiri ta Sarrafa Adabin Baka*. A karshen taron an tabbatar da (a sanarwar bayan taro) wurare da ya kamata a kiyaye in an zo rubutun Hausa (*dubi* Yahaya, 1988: 124-140). Sharuƙa da aka shimfiƙa a wannan taro ne suka zama ka’idojin rubutun Hausa na yau da kullum, kuma wani abin mamaki shi ne bayanin sanarwar bayan taron Yamai (1980) kusan shi ne a littafin Galadanci (1976: 108 - 112). Dalibin da sanarwar ta daure masa kai, zai iya karantawa da Ingilishi a Galadanci (1976).

Auna Fahimta

1. Yi cikakken bayani kan tarurrukan daidaita ka’idojin rubutun Hausa.
2. Kawo yadda ake rubuta waƙannan kalmomi a tsarin rubutun Nijar

Nijeriya	Nijar
aiki	
saura	
dawa	
dawa	
jaka	
jaka	

2.4 Takaitawa

A wannan kashi mun kawo bayanai kan:

- Ranaku da aka gudanar da tarurrukan
- Wuraren da aka gudanar da tarurrukan
- Dalilan gudanar da tarurrukan

2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Jumhuriya:
- Takwarori:

2.6 Manazarta

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*.

Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press PLC.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Yi cikakken bayani kan tarurrukan daidaita ka'idojin rubutun Hausa. Wannan matsala ta rubuta Hausa barkatai ita ta jawo aka kira taro har kashi uku da nufin sake duba ka'idojin a kawo gyare-gyare.

An kira taro a Bamako Mali ran 28 ga Fabairu zuwa 5 ga watan Maris, 1966. Daga nan sai na Jami'ar Ahmadu Bello Zariya wanda aka yi ran 21 ga watan Yuni ta shekarar 1970. Haka nan, an yi wani taro a Cibiyar Nazarin Harunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano a 1972.

Duk da fadi-tashi da aka sha yi sai aka fahinci cewa, a Nijar marubuta Hausa suna fayyace tsayin wasali sannan suna amfani da wasali da kininsa in za su rubuta tagwan wasali. Misali:

Nijeriya	Nijar
aiki	aykii
saura	sawraa
dawa	daawaa
dawa	dawaa
jaka	jaakaa
jaka	jakaa

Saboda wannan sabani da ke akwai tsakani Nijeriya da Nijar ta fuskar wakiltar tagwan wasali da tsayin wasali, sai aka kira taron Yamai a 1980. Ranar 7 zuwa 12 ga watan Janairu, masana ilmin harshe na Jumhuriyar Nijar suka gayyaci takwarorinsu na Nijeriya karkashin inuwar Hada kan Afirka. An yi wannan gagarumin taro a *Cibiyar Nazarin Harshe da Tahiri ta Sarrafa Adabin Baka*. A karshen taron an tabbatar da (a sanarwar bayan taro) wurare da ya kamata a kiyaye in an zo rubutun Hausa (*dubi* Yahaya, 1988: 124-140). Sharuƙa da aka shimfiƙa a wannan taro ne suka zama ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum, kuma wani abin mamaki shi ne bayanin sanarwar bayan taron Yamai (1980) kusan shi ne a littafin Galadanci (1976: 108 - 112). Dalibin da sanarwar ta daure masa kai, zai iya karantawa da Ingilishi a Galadanci (1976).

2. Kawo yadda ake rubuta waƙannan kalmomi a tsarin rubutun Nijar

Nijeriya	Nijar
aiki	aykii
saura	sawraa
dawa	daawaa
dawa	dawaa
jaka	jaakaa
jaka	jakaa

Abubuwan da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufar Darasi
- 3.3 Ka'idojin Rubutun Hausa
- 3.4 Adadin Bakake
Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 3.6 Manazarta
- 3.7 Amsoshin Auna Fahinta

3.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata mun tattauna kan tarurrukan da aka gudanar domin daidaita ka'idojin rubutu na Hausa, amma a wannan kashin za a yi bayani kan adadin bakaken Hausa.

3.2 Manufar Darasi

A karshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan ka'idojin rubutu
- Kawo adadin bakaken Hausa
- Zana jadawalin bakaken Hausa

3.3 Ka'idojin rubutun Hausa

Su ka'idojin rubuta harshe na yau da kullum (*orthography*) sharuɗa ne masana suka giciya na rubuta wani takamammen harshe ta hanyar amfani da bakake da wasulan harshe. Sharuɗan ba lalle ne su kasance iri daya da na furuci ba. Za a rubuta harshe da bakake da wasula.

3.3.1 Adadin Bakake

Akwai bakake talatin da daya (31) da ake amfani da su a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum. In an kwatanta da kwayar sautin Hausa sai a ga akwai 32 sannan kwayar furuci 34. Duba wannan jadawali tare da nazarin yadda ake wakiltar kowane daya a ka'idar rubutu:

Jadawalin kwayar Sauti /kwayar furuci da wakilcinsu a ka'idar rubutun Hausa

Baki	Kwayar Sauti/Furuci	Misali	Kwayar Sauti	Kwayar Furuci
b	b	bawa	/báawàa/	[báawàa]
c	ʧ	cusa	/ʧúusàa/	[ʧúusàa]
d	d	Dama	/dáamàa/	[dáamàa]
f	ɸ	Fama	/ɸáamáa/	[ɸáamáa]
g	g	Gatari	/gàatáɾí/	[gàatáɾí]
h	h	Hawa	/háwáa/	[háwáa]
j	[dʒ]	Jaka	/dʒàkàa/	[dʒàkàa]
k	k	kadà	/kàadàa/	[kàadàa]
l	l	Lami	/láamí/	[láamí]
m	m	Matsi	/mátsii/	[mátsii]
n	n	Naso	/nàasóo/	[nàasóo]
	[ɲ]	Hanya	/háɲyàa/	[háɲyàa]
	[ŋ]	Ganga	/gàŋgáa/	[gàŋgáa]
r	[r, ɾ]	Rami	/ɾáamii/	[ɾáamii]
	r	Rodi	/róodii/	[róodii]
	ɾ	Roko	/ɾòokóo/	[ɾòok ^w óo]
s	s	Soya	/sóojàa/	[sóojàa]
t	t	Toya	/tóojàa/	[tóojàa]
w	w	Wake	/wáakée/	[wáak ^l ée]
y	j	Yawaa	/jávàa/	[jávàa]
z	z	Zato	/zàtóo/	[zàtóo]
'	ʔ	a''auna	/ʔá''àunáa/	[ʔá''àunáa]
ɓ	ɓ	tabarya	/tábáɾjáa/	[tábáɾjáa]
ɗ	ɗ	ɗumii	/ɗùmí/	[ɗùmí]
ƙ	ƙ	Kona	/ƙóonàa/	[ƙ ^w óonàa]
kw	kw	Kwanya	/kwánjáa/	[kwánjáa]
gw	gw	Gwanda	/gwándàa/	[gwándàa]
ky	[kj]	Kyau	/kjáu/	[kjáu]
gy	[gj]	gyadà	/gjàdàa/	[gjàdàa]
'y	[ʔj]	'yanta	/ʔjántáa/	[ʔjántáa]
sh	[ʃ]	Shantu	/ʃántúu/	[ʃántúu]
fy	[ɸj]	Fyace	/ɸjáatʃee/	[ɸjáatʃee]
ts	ts	Hantsa	/hántsàa/	[hántsàa]
ƙw	ƙw	Ƙwazo	/ƙwàazóo/	[ƙwàazóo]
ƙy	[kj]	Ƙyashi	/kjàaʃí/	[kjàaʃí]

Ana amfani da bakake talatin da ɗaya (31) wajen rubuta Hausa bisa tsarin ka'idojin rubutun Hausa na yau da kulum, kuma su ne waɗanda ba a suturta su cikin baka jirge (/) (*phonemic bars*) ba. An tsara su ne bisa la'akari da kwayar sauti (*phoneme*) talatin da biyu (32) da Hausa take da su. Karin ɗaya ya samu saboda ana wakiltar ra-gare /r/ da ra-kaɗe /ɾ/ da “r” kawai. Misali, a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum ana rubuta “bara” a wakilci [*báɾàa*] “servant” da [*báràa*] “begging”.

Haka nan a lura da cewa kwayar furuci (lafazi) talatin da huɗu (34) ne a Hausa, saboda akwai [ɲ] da [ŋ] waɗanda kowane ɗaya inuwa (*allophone*) ce ga kwayar sautin Hausa biyu baki ɗan hanci m da n. A takaice akwai bakake talatin da ɗaya (31) da ake amfani da su a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum, kwayar sauti talatin da biyu (32) sannan lafazi talatin da huɗu (34).

Auna Fahimta na 1

1. Jero dukkan bakake da wasulan Hausa sannan ka bayyana ta yadda za a sarrafa su a rubutun Hausa na yau da kullum kana mai ba da muhimmanci ga yadda ka'idojin rubutun Hausa suka sha bamban da na lafazi.

3.4 Takaitawa

A wannan kashi an kawo bayanai kan:

- Ka'idojin rubutun Hausa.
- Adadin bakaken Hausa
- Jadawalin adadin bakaken Hausa

3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- bakake– sunan Jarida ne da ake bugawa a ko'ina

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idoin Rubitunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press PLC.

3.6 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Jero dukkan bakafen Hausa sannan ka bayyana ta yadda za a sarrafa su a rubutun Hausa na yau da kullum kana mai ba da muhimmanci ga yadda ka'idojin rubutun Hausa suka sha bamban da na lafazi.

2-

Baƙi	Kwayar Sauti/Furuci	Misali	Kwayar Sauti	Kwayar Furuci
b	b	bawa	/báawàa/	[báawàa]
c	ƒ	cusa	/fúusàa/	[fúusàa]
d	d	Dama	/dáamàa/	[dáamàa]
f	ɸ	Fama	/fáamáa/	[fáamáa]
g	g	Gatari	/gàatáríi/	[gàatáríi]
h	h	Hawa	/háwáa/	[háwáa]
j	[dʒ]	Jaka	/dʒàkàa/	[dʒàkàa]
k	k	kaɗa	/kàaɗàa/	[kàaɗàa]
l	l	Lami	/láamíi/	[láamíi]
m	m	Matsi	/mátsii/	[mátsii]
n	n	Naso	/nàasóo/	[nàasóo]
	[ɲ]	Hanya	/háɲyàa/	[háɲyàa]
	[ŋ]	Ganga	/gàngáa/	[gàngáa]
r	[r, ɾ]	Rami	/ráamii/	[ráamii]
	r	Rodi	/róodii/	[róodii]
	ɾ	Roko	/ɾòokóo/	[ɾòokóo]
s	s	Soya	/sóojàa/	[sóojàa]
t	t	Toya	/tóojàa/	[tóojàa]
w	w	Wake	/wáakée/	[wáakée]
y	j	Yawaa	/jávàa/	[jávàa]
z	z	Zato	/zàtóo/	[zàtóo]
'	ʔ	a''auna	/ʔá''àunáa/	[ʔá''àunáa]
ɓ	ɓ	tabarya	/tábárjía/	[tábárjía]
ɗ	ɗ	ɗumii	/ɗùmíi/	[ɗùmíi]
ƙ	ƙ	Kona	/kóonàa/	[kóonàa]
kw	kw	Kwanya	/kwánjía/	[kwánjía]
gw	gw	Gwanda	/gwándàa/	[gwándàa]
ky	[kj]	Kyau	/kjâu/	[kjâu]
gy	[gj]	gyaɗa	/gjàɗàa/	[gjàɗàa]
'y	[ʔj]	'yanta	/ʔjántáa/	[ʔjántáa]
sh	[ʃ]	Shantu	/ʃântúu/	[ʃântúu]
fy	[ɸj]	Fyace	/ɸjáatʃee/	[ɸjáatʃee]
ts	ts	Hantsa	/hántsàa/	[hántsàa]
ƙw	ƙw	Ƙwazo	/ƙwàazóo/	[ƙwàazóo]
ky	[kj]	Ƙyashi	/kjàaʃii/	[kjàaʃii]

Abubuwan da Suke Ciki

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufar Darasi
- 4.3 Ka'idojin Rubutun Hausa
- 4.4 Adadin Wasulan Hausa
- 4.5 Auna Fhinta
- 4.6 Takaitawa
- 4.7 Ma'anar wasu kalmomi
- 4.6 Manazarta
- 4.7 Amsoshin Auna Fahinta

4.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an yi bayani a kan adadin bakafen Hausa amma a wannan kashin za a kawo bayanai kan adadin wasulan Hausa.

4.2 Manufar Darasi

A karshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan wasula
- Kawo adadin wasulan Hausa
- Zana jadawalin wasulan Hausa

4.3 Ka'idojin rubutun Hausa

Su ka'idojin rubuta harshe na yau da kullum (*orthography*) sharuɗa ne masana suka giciya na rubuta wani takamammen harshe ta hanyar amfani da bakake da wasulan harshe. Sharuɗan ba lalle ne su kasance iri daya da na furuci ba. Za a rubuta harshe da bakake da wasula.

4.3.1 Adadin Wasula

Baya da baƙaƙe akwai wasula tilo biyar *a*, *i*, *o*, *u* da *e* da kuma wasula tagwai aƙalla uku (3): *ai* da *au* da *ui*: sannan wasu masana sun ƙara da *ei* da kuma *oi*.

Wasali	misali
a	fawa
i	cizo
o	ƙofa
u	gudu
e	kere
ai	taiki
au	saura
ui	kuiƙi
ei	teiki
oi	ƙoyi/ƙoi

Auna Fahimta na 1

1. Jero wasulan Hausa tare da kawo misalansu cikin kalmomi

4.4 Takaitawa

A wannan kashi an kawo bayanai kan:

- Ka'idojin rubutun Hausa.
- Adadin wasulan Hausa
- Jadawalin adadin wasulan Hausa

4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- adadi– yawa
- wasali –

4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffon Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Jero wasulan Hausa tare da kawo misalansu cikin kalmomi

Wasali	misali
a	fawa
i	cizo
o	ƙofa
u	gudu
e	kere
ai	taiki
au	saura
ui	kuiɓi
ei	teiki
oi	ɗoyi/ɗoi

KASHI NA 5 SARRAFA BAKAKE DA WASULAN HAUSA

Abubuwan da Suke Ciki

- 5.1 Gabatarwa
- 5.2 Manufar Darasi
- 5.3 Sarrafa Bakake da Wasulan Hausa
Auna Fhinta
- 5.4 Takaitawa
- 5.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 5.6 Manazarta
- 5.7 Amsoshin Auna Fahinta

5.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an yi bayani a kan wasulan Hausa amma a wannan kashin za a kawo bayanai kan daidaiƙun baƙaƙe da wasula tare da yin nazarin yadda suke wakilci a ka'idar rubutu na Hausa.

5.2 Manufar Darasi

A karshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan yadda ake amfani da baƙaƙe da wasula a cikin rubutu
- Bayyana gurbin da ake amfani da baƙaƙe da wasula

5.3 Sarrafa Bakake da Wasulan Hausa

A wannan sashe za mu kawo daidaiƙun baƙaƙe da wasula mu yi nazarin yadda ake wakiltar su a ka'idar rubutu.

i. P/f/ϕ:

Ba a amfani da *p* a rubutun Hausa na yau da kullum sai ko in sunan yanka ne (misali, Peter), gari (misali, Potiskum) ko kasa (misali, Pakistan). Sannan ana amfani da baƙin *f* a rubutun Hausa na yau da kullum a madadin lafazin [ϕ]. A ta fuskar wurin furuci baƙin *f* lebe-haure ne wanda lebeƙa zai kusanci haƙori. Balebe shi ne wurin furucin [ϕ]; lebeƙa zai kusanci na sama. P ma balebe ne amma lebeƙa

ƙasa zai taɓa na sama. Ke nan a rubutun Hausa na yau da kullum ana amfani da *f* maimakon [ɸ] da ke lafazin kalmomin Hausa.

Duba waɗannan misalai:

Ka'idar Rubutu	Lafazi
Fita	[ɸitáa]
Fifita	[ɸíiɸiitáa]
kaf	[káɸ]
Peter	Peter

ii. '/[ʔ]

Wajen furucin [ʔ] tantanin maƙwallato biyu da ke maƙogwaro ke haɗewa da juna. Ana amfani da alamar mallaka a wakilci hamza ʔ a rubutun Hausa na yau da kullum. Sannan ba a nuna shi in ya zo a farkon kalma ko ƙarshen magana. Amma ana nuna shi a tsakiya ko da kuwa an sami nannagensa, misali, sana'a, a'auna. Sake duba waɗannan misalai:

Ka'idar rubutu	Lafazi
akuya	[ʔàkújàa]
ha'inci	[háaʔínɸi]
a'aura	[ʔàʔʔàuráa]
shiga	[ʃigáʔ]

iii. m/n/p/ɸ:

A furucin baƙaƙe 'yan hanci m/n/p/ɸ na Hausa, zirin iska kan fita ta kogon hanci maimakon ta kwaroron magana. Baƙaƙen /m/ da /n/ ne ƙwayar sauti a Hausa, sai ko akwai inuwarsu [p] da [ɸ]. Ke nan ta fuskar lafazi ana da baƙaƙe huɗu (4) 'yan hanci. Amma ana amfani da biyu (2) m da n a ƙa'idar rubutu. Da *m* ake wakiltar baƙi ɗan hanci a rubutun Hausa in baƙi ɗan hanci ya jingina da balebe (m, b, ɓ, f) a tsakiyar kalma, misali "atamfa". Sannan a sauran wurare in baƙi ɗan hanci ya jingina da wani baƙi sai a wakilce shi da n. Baƙin *n* ne ke wakiltar n/p/ɸ. A yawa-yawan lokatai, lafazin baƙi ɗan hanci yakan daidaita da baƙin da ya biyo bayansa ta fuskar wurin furuci. Ga ƙa'idoji da suka danganci zaɓe na baƙi ɗan hanci a rubutun Hausa na yau da kullum:

- a) In baƙi ɗan hanci ya jingina da balebe m, b, ɓ, f/ɸ a tsakiyar kalma akwai daidaito tsakanin furuci da rubutu ta yadda za a zaɓi *m* maimakon sauran baƙaƙe 'yan hanci. Misali: gammo, dambe, ɓambare, amfani camɸfi.
- b) In baƙi ɗan hanci ya jingina da sauran baƙaƙe a tsakiyar kalma - *n*- za a zaɓa, Misali:

iv.	'Yan hanka
t	hanta zanta, karanta
d	kanda, yanda, randa
d̥	ganda
s	sasanta
z	zanzana
n	manna
ts	hantsa

A nan daidai da inda Bunza (2004: 15) ya ce:
Duk dangin baki gidan leƙantattu, In *n* ta biyo su *m* za ta zamowa

v.	Ganda-hanka
sh	shanshani
c	cancanta
j	finjali, canji

vi.	Bagande
y/j	hanya, kunya, kanya
vii.	Bahande
k	kankana
g	ganga, gangara
k̥	kankara, dankara
ky	kyankyandi, kyankyaso
gy	gyangyadi
ky	kyankyashe,
kw	kwankwada
k̥w	k̥wankwasa, rankwashi
gw	gwangwani
w	kyanwa

Haka nan a ka'idar rubutun Hausa na yau da kullum *-n* za a zaba in baki dan hanci ya zo a karshen kalma *-n#*. Kamar haka:

gidan
littafin
ramin

Za a zabi *-n* a karshen kalma ko da kuwa bakin da ya fara kalmar gaba ya kasance balebe:

gidan Bala
littafin Fati
ramin ɓera

A nan a lafazin “gidan Bala” B ta nashe n suka daidaita a wurin furuci (misali: /#littaaɸin##mádu#/ > [#littaaɸim##mádu#]), amma a ka'idar rubutu akan bar *-n* da ke gaban m.

A lura akwai yadda wannan doka takan toge. Idan bisa ga tarihin kalmar (*etymology*) baƙin m ne sai a bar m, misali *malami* > *malam*. Haka nan, a amsa-kama akan bar –m a ƙarshen kalma, misali *sukutum*.

ii. Bakin r.

Akwai r iri biyu; ra-gare da ra-kaɗe waɗanda ake wakiltar su da “r” kawai. Za a rubuta *kore* ya wakilci *drive away* da kuma *green*. Haka nan a ƙa’idojin rubutu na yau da kullum, ba a nashe

- –r ko -n na nasaba (*wayar tangaraho/agogon bango*) da na mallaka (*rigarsa/wandonsa*). Ba a nashe r- ko -n.
- da –r wadda ta haɗa zubo na dangantaka (*rigar da ka sayo*). Za a bar su kamar dai yadda suke a asalinsu.
- Haka nan za a bar -r da ke bayyana a ƙarshen Aikatau Rukuni na 5 (*sayar da*). A nan ba za a yi amfani da –d ba duk da cewa -r takan ɗauki siffar baƙin -d da ya biyo bayan -r a lafazi. Akwai naso wajen furuci amma ba a nuna nason wajen rubutu.

Auna Fahimta

1.	Kawo yadda ake lafazin waɗannan kalmomi
i-	Fata
ii-	Fitila
iii-	Akuya
iv-	A’aura
v-	ha’inci
2.	Wacce kalma ce ba daidai ba
a.	Ganmo b. Dambe c. bambare d. amfani

5.4 Takaitawa

A wannan kashi an kawo bayanai kan:

- Sarrafa Baƙaƙe P/f/ɸ.
- Sarrafa Baƙaƙe /? /.
- Sarrafa Baƙaƙe m/n/p/ŋ:
- ’Yan hanka
- Ganda-hanka
- Bagandɛ
- Bahandɛ

5.5 Ma’anar Muhimman Kalmomi

- Shanshani -
- kwankwada -

5.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: Unifersity Press Limited.

5.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Kawo yadda ake lafazin wadannan kalmomi

i- Fita [fìtáa]

ii- Fifita [fíífìitáa]

iii- akuya [ʔàkújàa]

iv- ha'inci [háaʔínfíi]

v- a''aura [ʔàʔʔàuráa]

2. Wacce kalma ce ba daidai ba

a. **Ganmo** b. Dambe c. bambare d. amfani

RUKUNI NA BIYU (2) KA'IDOJIN RUBUTUN HAUSA

Kashi Na 1 Nannagen tagwan bakake a tsakiyar kalma
Kashi Na 2 Baruwanci a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum
Kashi Na 3 Dauri da shadda

KASHI NA DAYA NANNAGEN TAGWAN BAKAKE A TSAKIYAR KALMA

Abubuwan da Suke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Nannagen tagwan bakake a tsakiyar kalma
Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Auna Fahinta

1.1 Gabatarwa

Kamar yadda muka gani a darussa biyar da suka gabata, mun kawo ire-iren rubutun Hausa da tarihin daidaita ka'idojin rubutun Hausa da taron daidaita ka'idojin Rubutun Hausa da ka'idojin rubutun Hausa I da II da sarrafa bakake da wasulan Hausa. Amma a wannan rukunin za mu karkatar da akalarmu zuwa bangaren nannagen tagwan bakake a tsakiyar kalma da baruwanci a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum da dauri da shadda. Shi kuwa wannan kashi zai kawo bayani kan nannagen tagwan bakake a tsakiyar kalma.

1.2 Manufa

A karshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- i. Bayyana yadda nannagen tagwan bakake a tsakiyar kalma.
- ii. Bayani kan baruwanci a ka'idar rubutun Hausa
- iii. Kawo dauri da shada a cikin rubutun Hausa.

1.3 Nannagen tagwan bakake (*digraph*) a tsakiyar kalma

A Hausa tagwan bakake su ne fy, sh, ts, gw, kw, kw, gy, ky, ky ko'y. Nannage (*reduplication*) bangare ne na tasrifi wanda ya shafi kera kalma daga wata ta hanyar maimaita wani bangare na kalma a matsayin ragaggen nannage (*partial reduplication*) ko kalma gaba dayanta a matsayin cikakken nannage (*complete reduplication*). Akwai ragaggen nannage in za a kera aikatau tsanantau (*pluractional verb form*) ta hanyar amfani da kwayar sauti uku na farko, misali *dúur-dúuráa* > *dúddúra*. To amma in bakin farko na saiwar aikatau ya kasance tagwan baki. *gyán-gyángyàdáa* ya zama *gyágy-gyángyàdáa* za a sami tagwan bakake biyu a tsakiyar kalma a lafazi [*gyágygyángyàdáa*] ga misali. Amma bisa ka'idojin rubutu za a share bangare na biyu na tagwan farko da ke tsakiyar kalma. In an sami *gyagygyangyada* sai kalmar ta zama *gyaggyangyada*, sake duba waɗannan misalai:

Misali:

Baki	Saiwa	Dafa goshi	Lafazi
	Ka'idar Rubutu		
fy	fyace fyaffyace	fyac-fyace	[fyafyfyace]
Sh	share shasshare	shash-share	[sháashshàarée]
ts	tsame tsattsame	tsam-tsame	[tsátstsàamée]
gw	gwada gwaggwada	gwad-gwadaa	[gwágw gwàdáa]
kw	kwanta kwakkwanta	kwan-kwanta	[kwâkwkwântáa]
kw	kwace kwakkwace	kwac-kwace	[kwákkwk wàacée]
gy	gyara gyaggyara	gyar-gyara	[gyágy-gyàaráa]
ky	kyauta kyakkyauta	kyaukyauta	[kyákykyàutáa]
ky	kyalla kyakkyalla	kyal-kyallaa	[kyákykyàlláa]
-	kyasta kyakkyasta	kyas-kyasta	[kyáky-kyàstàa]
'y	'yanta 'ya'yanta	'yant-'yanta	['yá'y'yàntáa]

Ke nan a *shafa*>*shaf-shafa* sai a nashe bakin *f* ya zama tagwan baki *sh* a sami *shashshshafa* wato [sháshshàafáa] a lafazi sannan *shasshafa* a ka'idar rubutu. Wannan dafa goshi yana tafiya da naso ke nan sannan ya shafi tagwan baki kawai. Da alama a ka'idar rubutu ba matsaya kan

yadda za a sarrafa bakafe 'yan handa ki-jima (k, g, k) da sukan zo a gabar farko ta aikatau tsanantau, misali, *kora* > *kwakkora* ko *kokkora*, *keta* > *keketa* ko *kyakketa*

Auna Fahimta na 1

1-	Me ake nufi da kalmar Nannage?
2-	Kawo kalmomi masu nannage guda goma (10)

1.4 Takaitawa

A wannan darasi an koyi abubuwa kamar haka:

1. Nannage da misalai
2. Baruwanci da misalai
3. Shadda da dauri

1.5 Ma'anar Wasu Muhimman Kalmomi

- Dauri:
- Shadda:

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffon Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Me ake nufi da kalmar Nannage?

Nannage (*reduplication*) ɓangare ne na tasrifi wanda ya shafi kera kalma daga wata ta hanyar maimaita wani ɓangare na kalma a matsayin ragaggen nannage (*partial reduplication*) ko kalma gaba ɗaya a matsayin cikakken nannage (*complete reduplication*).

2. Kawo kalmomi masu ragaggen nannage guda goma (10)

- i- fyaffyace
- ii- shasshare
- iii- tsattsame
- iv- gwaggwada
- v- kwakkwanta
- vi- kwakkwace
- vii- gyaggyara
- viii- kyakkyauta
- ix- kyakkyalla
- x- kyakkyasta
- xi- 'ya'yanta

KASHI NA BIYU (2) BARUWANJI A KA'IDOJIN RUBUTUN HAUSA NA YAU DA KULLUM

Abubuwan Da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufar Darasi
- 2.3 Baruwanci a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum
Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Auna Fahinta

2.1 Gabatarwa

- 2.8 Kamar yadda muka gani a darussa biyun da suka gabata, mun kawo bayanai kan kalmar nannage da misalai, amma a wannan darasin za mu yi bayani kan Baruwanci a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum

2.2 Manufa

A farshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- i- Bayyana yanayi da kwayar sauti biyu kan rikide su koma wani sautin magana daban
- ii- Kawo kwayar sauti biyu da suke rikidewa
- iii- Sanin yadda suke rikidewa.

2.3 Baruwanci a ka'idojin rubutun Hausa na yau da kullum

Baruwanci daya ne daga sauye-sauyen kwayar sauti (*phonological changes*); yanayi da kwayar sauti biyu kan rikide su koma wani sautin magana daban. A Hausa wannan sauyi na kwayar sauti ya shafi: a) wasulan /ee/ da /oo/ waƙanda a lafazi in suka shiga cikin rufaffiyar gaba sukan rikide su koma [a] a daidaitacciyar Hausa. Za a bar e ko o ɗin na asali a ka'idar rubutu, misali:

Ka'idar Rubutu

molon ka
lemon zaki
roron wake
zomon bana
soston wanka
yaron kirki
karen bana
Sashen Hausa
danyen kara
dutsen nika

Lafazi

[#móolán ##kâa#]
[#lèemán ##záakí#]
[#r̥óoràn ##wáakée#]
[#zóomán ##báná#]
[#sòosán## wánkâa#]
[#jáaràn ##kírki#]
[#kàrán ##báná#]
[#sáajàn## Háúsá#]
[#dǎnyán## kárâa#]
[#dúutsán## níkâa#]

Wasulan *e* da *o* a lafazi za su rikide su koma [a] amma su kasance *e* ko *o* dinsu a ka'idar rubutu.

Wasulan /ee/ da /oo/ kwayar sauti ne a Hausa, misali /kéerèe/ da /kóorèe/ amma wannan daraja sai ta gushe a lafazi (baruwanci) su koma [a] cikin rufaffiyar gaba. Wannan canji yakan shafi bakafé /k/, /g/ da /k/ in sun kasance goshin gabar karshe sannan e ko o ya bi baya sai su koma gandantattu ko lebantattun 'yan handa. Duba wadannan misalai:

Misali

Ka'idar Rubutu

shingen doya
fagen fama
keken dinki
waken Manzo
begen Manzo
waken soya
ragen dawa
garken shanu
kokoƙon bara
kokon yaro
rogon bana
bangon daki
dogon dutse
kogon dutse
roƙon Allah
bargon
kaskon tuya
kargon

Lafazi

[#j́ingjan##dóoyàa#]
[#ɓágján##ɓáamâa#]
[#kʲeekján##dɪŋkʲi#]
[#wàakján##Mànzóo#]
[#bèegján##Mànzóo#]
[#wáakján##sóoyàa#]
[#r̥àgján##dáawàa#]
[#gárkyàn##sháanúu#]
[#kʷòokwán##báarâa#]
[#kʷóokwán##jáaròo#]
[#r̥óogwán##báná#]
[#bángwán##dǎakʲi#]
[#dóogwán##dúutsèe#]
[#kʷòogwán##dútsèe#]
[#r̥òokwán##Állàah#]
[#bàrgwân#]
[#káskwán##túuyàa#]
[#kárgwân#]

In wasali e ko o ya bi bayan *k* ko *g* ko *kʷ* sannan aka rufe gabar da -n a karshe kalma, za a bar *e* ko *o* bisa ka'idar rubutu. Misali *kogon* a ka'idar rubutu, sannan [kogwan] a lafazi. Wasali *e* ko *o* za su koma [a] gaban 'yan handa ki-jima a lafazi. Ke nan a lafazi, darajar kwayar sauti na 'yan handa ki-jima /k/, /g/ da /kʷ/ kan gushe su zama lebantattun 'yan handa [kw], [gw] da [kʷ] ko gandantattun 'yan handa [kj], [gj] da [kʲj] in

wasalin /oo/ ko /ee/ ya bi bayansu cikin rufaffiyar gaɓa a ƙarshen kalma. /kèekéén/ > [k'èekjân], /bàrgóon/ > [bàrgwân]. Amma za a bar e da o na asali a wakilce su da *keken* ko *bargon* a ƙa'idar rubutu.

Haka nan baruwanci ya shafi wasulan sama /i/ ko /u/ in suka bayyana a gaɓar da ba ta ƙarshe ba, sukan juye su koma [i]. A gaɓar da ba ta ƙarshe ba, wasalin i ko u kan koma [i]. Wannan sauyi na baruwanci bai shafi ƙa'idajin rubutun Hausa na yau da kullum ba. Don haka za a bar na asali *i* ko *u* ɗin a ƙa'idar rubutu, misali a lafazin *siminti*, *biki*, *fura*.

Tagwan wasula *ai* ko *au* ma sukan rikide su ɗauki siffar *a* in suka shiga cikin rufaffiyar gaɓa a ƙarshen kalma, misali *kyau+n* sai ya zama *kyan*.

Auna Fahimta na 1

1. Me ake nufi da kalmar Baruwanci?2. _____ ya shafi rikide wasulan <i>e</i> da <i>o</i> a lafazi su koma [a].

2.4 Takaitawa

A wannan darasi, an koyi abubuwa kamar haka:

- Bayanai kan baruwanci
- Bayanai kan kwayoyin sautin da suke sauyawa
- matakan baruwanci

2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Baruwanci – yanayi da kwayar sauti biyu kan rikide su koma wani sautin magana daban

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*.

Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffotin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Me ake nufi da kalmar Baruwanci?

Baruwanci daya ne daga sauye-sauyen kwayar sauti (*phonological changes*); yanayi da kwayar sauti biyu kan rikide su koma wani sautin magana daban.

3. **Baruwanci** ya shafi rikidē wasulan *e* da *o* a lafazi su koma [a].

KASHI NA UKU (3) DAURI DA SHADDA

Abubuwan Da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufar Darasi
- 3.3 Dauri da Shadda
Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Auna Fahinta

3.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata, an yi bayani kan baruwanci amma kashi za a yi bayani kan dauri da shadda.

3.2 Manufar Darasi

A karshen wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- i. Bayyana ma'anar dauri da shadda.
- ii. Kawo bayani kan dauri da shadda
- iii. Kawo misalai na dauri da shadda

3.3 Dauri da shadda

Dauri shi ne wanzuwar mabambantan bakake a tsakiyar kalma, misali *tambaya*. A nan bakin -m- ya rufe gabar farko, sannan bakin -b- ya fara sabuwar gaba ta biyu. Dauri yana faruwa ne idan wani baki mai wasali ya koro bakin m, n, r, l, s, z, b ko f. Misali:

- M camfi, damfara
- N dankali, hanya, bango, ha'inci
- R bargo, ɓargo, karfi, lardi, gurgu
- L kalma, talge, kwalba
- S kasko, aska, faskare, daskare, fuska

Z cazbi, kazganya, hazbiya,
F kaftani, tufka, afka

A nan baƙaƙe m, n, r, l, s, z, b, f sun kasance ɗauri ga goshin gaba da ke gaba. Amma in baƙaƙe suka kasance shadda suna tsakiyar kalma sannan lafazi da siffarsu iri guda, a ɗaure guda a tashi da guda, misali: kallo, cilla, hamma, manna (*duba Alhassan da Musa, 1989*).

Auna Fahimta na 1

1. Me ake nufi da Dauri?2. Kawo misalai kalmomi masu ɗauri guda goma (10)

3.4 Takaitawa

A wannan darasi, an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar ɗauri
- Yadda ɗauri da shadda

3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

-ɗ auri: - kulli ko haɗa wani abu da wani abu.

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idoin Rubitunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Me ake nufi da Dauri?

Dauri shi ne wanzuwar mabambantan bakake a tsakiyar kalma.

2. Kawo misalai kalmomi masu dauri guda goma (10)

- i- Camfi
- ii- Damfara
- iii- Dankali
- iv- Hanya
- v- Bango
- vi- ha'inci
- vii- bargo
- viii- ɓargo
- ix- karfi
- x- lardi
- xi- gurgu

RUKUNI NA UKU

RABA KALMA DA IYAKANCEWA

Kashi Na 1	Raba Kalma da Iyakancewa I
Kashi Na 2	Raba Kalma da Iyakancewa II
Kashi Na 3	Raba Kalma da Iyakancewa III

KASHI NA DAYA (1) RABA KALMA DA IYAKANCEWA I

Abubuwan da Suke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Raba Kalma da Iyakancewa I
Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Auna Fahinta

1.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan dauri da shadda amma a wannan kashi za a kawo bayanai kan yadda ake raba kalmomi a cikin rubutu da kuma iyakancewa.

1.2 Manufar Darasi

Bayan kammala wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Kawo bayani kan raba kalma.
- Bayyana yadda ake jerenta azuzuwan kalmomi a cikin jumla
- Sanin kalmomin sifa
- Sanin kalmomin bayanau.

1.3 Raba Kalma da Iyakancewa

Raba kalma da iyakancewa nazari ne da ya shafi yadda kalmomi suke jeruwa da junansu a jimla ta hanyar barin 'yar tazara tsakaninsu. Daga ranar 7 zuwa 12 ga watan Janairu 1980 aka kira gagarumin taro a Yamai

Jumhuriyar Nijar don a daidaita ka'idojin rubutun Hausa (Yahaya, 1988). A sanarwa bayan wannan taro ne aka tsara ka'idojin rubuta Hausa, aka tace, aka rattaba dalla-dalla aka yi fatan za a yi amfani da su a ko'ina wajen rubuta Hausa. Saboda an daidaita dukka wurare da akan sami sabani wajen rubuta Hausa.

Babbar ka'ida daga ka'idoji da wannan taro ya amince ita ce wadda aka zayyana cewa: “*A rubuta kalmomi masu ma'ana a wawware cikin jimla*”. Misali *Ya sa ni na ba ka kudi*. Ke nan duk wata kalma mai ma'ana ta karan kanta ba za a haɗa ta da wata da suka fito tare cikin jimla ba. Hakan yana nufin za a rubuta dukkan rukunoni nahawu irin su suna (*noun*), aikatau (*verb*), siffa (*adjective*) bayanau (*adverb*) a ware. Sauran kalmomin Hausa kamar harafi (*particle*) da yawa-yawan wakilan suna (*pronouns*) ma a ware za a rubuta su. Misali:

a. Suna

Gida	(Gida ya shiga)
Ruwa	(Ruwa ya dauka)
Daki	(Ya gina daki)
Aku	(Ta sayi aku)
Littafi	(Ya karanta littafi)
Kujeru	(Ya karya kujera)

A lura a nan har da suna gama gari irin su *kome, kowa, kowadanne, kowane, ko'ina, koyaushe*, da sauransu.

b. Aikatau

Gyara	(Ya gyara mota)
Koya	(Hausa ya koya)
Shiga	(Ali ya shiga gida)
Rika	(Kubewa ta rika)
waye	(Gari ya waye)
Fitar	(Ya fitar da mota waje)
dawo	(Ya dawo gida)
Taru	(Almajirai sun taru)

c. Siffa

Dogo	(Ya aiko wani yaro dogo)
Fari	(Ya wanke mota fara)
Baki	(Ya sayi wando baki)
Tajiri	(Audu attajiri ne)

d. Bayanau

Zaune	(Yana zaune)
Gida	(Ya dawo gida)
Jiya	(Ya zo jiya)
Dazu	(Ya shigo dazu)

Auna Fahimta

- 1- Kawo kalmomi na suna guda biyar (5) tare da rubuta su cikin jumla
- 2- Mai da wadannan jumloji daidai.
 - i- Ya fishi gudu
 - ii- Ali ya shigarda mota gida
 - iii- Malam ya sa yi wando fari
 - iv- Ya kore shida gora
 - v- Sani ya sayarwa Musa riga

1.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- i. Kalmomin suna
- ii. Kalmomin aiki
- iii. Kalmomin sifa
- iv. Kalmomin bayanau

1.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

aiki– kalma mai nuna aikin da ya faru cikin jumla

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

1.7 Amsoshin Tamabayoyin Auna Fahimta

1- Kawo kalmomin suna guda biyar (5) tare da rubuta su cikin jumla

Gida (Gida ya shiga)
Ruwa (Ruwa ya dauka)
Daki (Ya gina daki)
Aku (Ta sayi aku)
Littafi (Ya karanta littafi)
Kujeru (Ya karya kujera)
Da sauransu

3- Mai da wadannan jumloli daidai.

- i- Ya fishi gudu
- ii- Ali ya shigarda mota gida
- iii- Malam ya sa yi wando fari
- iv- Ya kore shida gora
- v- Sani ya sayarwa Musa riga

KASHI NA 2 RABA KALMA DA IYAKANCEWA II

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufar Darasi
- 2.3 Harafi
Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Auna Fahinta

2.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an yi bayani kan raba da iyakancewar kalmomin suna da aiki da sifa da na bayanau tare da bayyana yadda ake rubuta su cikin jumla. Amma a wannan kashin za a kawo bayanai kan harafi tare da misalai.

2.2 Manufar Darasi

Bayan kammala wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Kawo harufan Hausa.
- Bayyana ire-iren harufan Hausa
- Bayanin yadda ake amfani da su

2.3 Harafi

Harufa (*particles*) 'yan rakiya (*function words*) ne a jimla. Sukan raka kalmomi masu dāuke da ma'ana (*content words*). A ware za a rubuta dukkan harufa; ba za a haɗa su da wasu kalmomi da sukan fito tare cikin jimla ba. Su haruffa kayyadaddu ne a harshe, kuma ba sa dāuke da ma'ana ta karan kansu sai sun jingina da wasu. Haka nan ba sa fadawa kan kowane dāya daga cikin manyan rukunan nahawu (*major parts of speech*) ga misalansu a Hausa:

i. Haruffan karfafawa

- **Karfafawa bambantau:** ne/ce (Auduga ce aka kada) Ba a hada *ne ko ce* da kowace kalma da suka fito tare cikin jimla. *Shinkafa ce Bala ya sayo.* A karfafawa bambantau ke nan ana amfani da *ne/ce*. Kada marubuci ya hada su da wata kalma da suka zo tare cikin jimla.
- **Karfafawa ta jigo:** harufan da ake amfani da su sun hada da *dai, kam, ma, ai, kuma, fa, lalle, kuwa* (Auduga *dai kuwa kam lalle* ta yi kyau bana.) Ba a hada harufan da kowace kalma da suka fito tare cikin jimla ko da kuwa harufa nawa aka sakada. A takaice harufan karfafawa (*model particles*) da aka kawo su akan sakada a karfafawa ta jigo).
- **Karfafawa kebantau:** akwai harufan *har, ma* (*Har filawa aka kwaba*). Ba a hada *har* da kowace kalma da suka fito tare cikin jimla.

ii. Harafin jimla marar aikatau

Jimla marar aikatau iri biyu ce: jimlar wanzuwa (*existential sentence*) da jimla 'yar dirka (*nominal sentence*). Harufa na gabatar da jimlar wanzuwa su ne: *ga akwai/ babu*

Ga hadari nan.

Akwai sanyi bana.

Babu sanyi bana.

Sai jimla 'yar dirka (nee/cee)

Bala ne sarki

Wadannan harufa su ma za a rubuta su a ware ne.

iii. Harufan a'antawa

Ire-iren harafun a'antawa (*particles of negation*) uku ne:

Jimla mai dauke da zagin aikatau tana da harufa iri uku: *ba ... ba, kada* da *ba*, misali

- Shudafden lokaci na I da na II, Lokaci na gaba na I da na II, zagin aikatau sabau
- lokaci na yanzu na II Ba ta zo
ba < Ta zo.
- Jimla mai zagin aikatau umartau kada/kar/kar Kada ta
zo < Ta zo. ()
- Jimla mai zagin aikatau lokaci na yanzu na I Baa ta
zuwa < Tana zuwa ()
- Ana a'anta jimla 'yar dirka da baà Bá (Ba Bala
ne sarki ba)
- Ana a'anta jimlar wanzuwa da *baabù/bâa* (Akwai
sanyi baba > Babu sanyi bana).

Za a rubuta dukkan harufan a'antawa ba..ba, kada, ba, ba ... ba a ware kamar yadda aka nuna cikin misalai.

iv. Harufan gabatar da zubo dogarau (*subordinate clause*)

Akwai zubo dogarau huɗu na Hausa, waɗannan sune zubo na:

- lokaci: *bayan, sanda, sa'ilin, lokacin yayin* da sauransu, (Sanda suka zo)
- sharadi: *in, kan, kamin, kadan*, (In suka zo)
- haddasau: *saboda, domin, don, watakila* da na (Saboda sun zo)
- dangangtaka: *wanda/ wadda, waɗanda/dà* (Wanda ya zo)

Za rubuta waɗannan harufa a ware duk lokacin da aka yi amfani da su cikin jimla ko yankin suna.

v. Harafin gabatar da sarkakken bayanau:

Waɗannan harufa sune kamar haka;

a, daga, ta, awa, da kamar/i/ya (*Ya shiga daki ta taga*). A ware za a rubuta harufan duk karantarsu.

vi. Mahada (*coordinating conjunction*):

da, sannan, kuma (Bala da Binta).

A lura, za a rubuta waɗannan harufa a ware cikin jimloli ba tare da an haɗa su da sauran kalmomin da suka maƙwabce su cikin jimlar ba. Haka nan akwai sauran harufa na hannun suna jakada (*indirect noun object*) wà wanda ake rubutawa a ware. Misali

- i- ya ba *wa* Musa riga
- ii- Musa ya saya *wa* Ali keke

Auna Fahimta

1- Kawo nau'o'in harufan gabatar da zubo dogarau guda huɗu (4) tare da misalai?
2- Yi bayanin ire-iren Haruffan karfafawa tare da misalai.

2.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- i. harufa da nau'o'insu
- ii. harufan gabatar da zubo dogarau
- iii. mahada
- iv. harufan karfafawa
- v. harufan jumla maras aikatau

vi. harufan a'antawa

2.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

harafi: -

a'antawa -

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: Unifersity Press Limited.

2.7 Amsoshin Tamabayoyin Auna Fahimta

1- Kawo nau'o'in harufan gabatar da zubo dogarau guda hudu (4) tare da misalai?

i- lokaci: - misali - *bayan, sanda, sa'ilin, lokacin yayin* da sauransu, (Sanda suka zo)

ii- sharadi: - misali - *in, kan, kamin, kadan*, (In suka zo)

iii- haddasau: - misali - *saboda, domin, don, watakila* da na (Saboda sun zo)

iv- dangantaka: - misali- *wanda/ wadda, wadanda/dà* (Wanda ya zo)

2- Yi bayanin Haruffan Karfafawa tare da misalai.

i- Karfafawa bambantau: ne/ce (Auduga ce aka kadà) Ba a hada ko *ce* da kowace kalma da suka fito tare cikin jimla. *Shinkafa ce Bala ya sayo*. A karfafawa bambantau ke nan ana amfani da *ne/ce*. Kada marubuci ya hada su da wata kalma da suka zo tare cikin jimla.

ii- Karfafawa ta jigo: harufan da ake amfani da su sun hada da *dai, kam, ma, ai, kuma, fa, lalle, kuwa* (Auduga *dai kuwa kam lalle* ta yi kyau bana.) Ba a hada harufan da kowace kalma da suka fito tare cikin jimla ko da kuwa harufa nawa aka sakada. A takaice harufan karfafawa (*model particles*) da aka kawo su akan sakada karfafawa ta jigo).

iii- Karfafawa kebantau: akwai harufan *har, ma* (*Har filawa aka kwaba*). Ba a hada *har* da kowace kalma da suka fito tare cikin jimla.

Abubuwan Da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufar Darasi
- 3.3 Wakilin suna
Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Auna Fahinta

3.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan harufa da nau'o'insu da harufan gabatar da zubo dogarau da mahada da harufan karfafawa da harufan jumla maras aikatawa da kuma harufan a'antawa amma a wannan kashi za a kawo bayanai kan ma'anar wakilin suna da nau'o'insu.

3.2 Manufar Darasi

A karshen darasi ana sa ran dalibai za su iya:

- Sanin ma'anar wakilin suna.
- Bayyana nau'o'in wakilin suna
- bayanin yadda ake sarrafa wakilin suna a cikin rubutu.

3.3 Wakilin Suna

Wakilin suna yana wakiltar suna a magana. Ana amfani da shi a madadin suna. Wakilin suna nau'i ne na kalma da ake amfani da shi a madadin suna ko siffa a magana. Ma'ana amfani ake yi da shi a madadin suna. Misali: za ka iya cewa *shi* maimakon *Audu* ko *ke* maimakon *Binta*. Misali, kalmomi kamar *shii*, *kee muu*, *suu*, kowace kalma wakilin suna ce. Yawa-yawan wakilan suna ma a ware ake kawo su cikin jimla. Ga ire-irensu a Hausa:

i. Wakilin suna miƙau/Zagin aikatau

Wakilin suna miƙau ko zagin aikatau yana kunshe da wakilin suna da manunin lokaci a jere (*suka*), ko kuma manunin lokaci da kuma wakilin suna a jere (*za ka*). Zagin aikatau yana zuwa gaban aikatau. Kullum aikatau ko suna ɗan aikatau na biye da shi (*duba Galadanci, 1976: 60-64 da Skinner, 1977:53*).

A ka'idar rubutun Hausa ta yau da kullum za a haɗe wakilin da manunin lokaci a matsayin kalma guda idan wakilin suna ya zo gaban manunin lokaci, don haka waɗannan zagagen aikatau bakwai (7) na Hausa a haɗe za a rubuta su:

Shuɗaɗɗen lokaci na I (General Past) misali, naa karanta littafi
Shuɗaɗɗen lokaci na II (Relative Past) misali, ni ne na karanta littafi
Lokaci Sabau (Habitual) misali nakan ci abinci
Lokaci Umartau (Subjunctive) misali, ka rubuta
Lokaci na Yanzu na I (General Continuous) misali muna cin abinci
Lokaci na Yanzu na II (Relative Continuous) yake karantawa
Lokaci na Gaba na II (Second Future). Ma karanta

Za a rubuta zagagen aikatau a matsayin kalma guda ko da sun kasance da gaba biyu. Amma Lokaci na Gaba na I (*zan, za ka, za ki, zai, za ta, za a, za mu, za ku da za su*) za a rubuta su a ware in sun kasance gaba biyu.

- Zan rubuta
- Za ka rubuta
- Za ki karanta
- Za ta ci
- Za mu sha da sauransu.

ii. Wakilin suna karɓau kai-tsaye

Wakilin suna karɓau kai-tsaye (*direct pronoun object*) su ne:

ni Ya ba *ni*.
ka Ya ba *ka*.
ki Ya ba *ki*.
shi Ya ba *shi*.
ta Ya ba *ta*.
mu Ya ba *mu*.
ku Ya ba *ku*.
su Ya ba *su*.

Ana rubuta wakilin suna karɓau kai-tsaye a ware duk lokacin da aka yi amfani da su a rubutun Hausa na yau da kullum

iii. Wakilin suna jakada

Wakilin suna jakada (*indirect object pronoun*) na Hausa su ne:

<i>Mani/ Mini</i>	Ya saya <i>mini</i> agogo
<i>maka</i>	Ya saya <i>maka</i> agogo
<i>maki/ miki</i>	Ya saya <i>miki</i> agogo
<i>Mashi/masa/mishi</i>	Ya saya <i>masa</i> agogo
<i>Mata</i>	Ya saya <i>mata</i> agogo
<i>Mamu/mana</i>	Ya saya <i>mana</i> agogo
<i>Maku/muku</i>	Ya saya <i>muku</i> agogo
<i>Masu/musu</i>	Ya saya <i>musu</i> agogo

Ba a hada wakilin suna jakada da wata kalma kamar yadda aka kawo waɗannan misalai.

iv. Wakilin Suna Rakabau

Shi wakilin suna rakabau (*Disjunctive Pronoun*) ba a hada shi da sauran kalmomi da suka yi tarayya a jimla. A rakabe yake, kuma yana cin gashin kansa. Yana iya zama karbau ko mikau sannan shi kadai ba tare da ya haɗu da wata kalma ba. Ga su a jere:

<i>Nii</i>	Ni ne na saya <i>masa</i> agogo
<i>Kai</i>	Kai ne ka saya <i>masa</i> agogo
<i>Kee</i>	Ke ce kika saya <i>masa</i> agogo
<i>Shii</i>	Shi ne ya saya <i>masa</i> agogo
<i>Ita</i>	Ita ce ta saya <i>masa</i> agogo
<i>Muu</i>	Mu ne muka saya <i>masa</i> agogo
<i>Kuu</i>	Ku ne kuka saya <i>masa</i> agogo
<i>Suu</i>	Su ne suka saya <i>masa</i> agogo

In an kwatanta wakilin suna rakabau da wakilin suna karbau kai tsaye za a ga cewa wakilin suna rakabau zai iya kasancewa da gaba biyu (*ita*) ko ya kasance da dogon wasali ko tagwan wasali, ba kamar wakilin suna karbau kai tsaye ba. Ta ko yaya aka yi amfani da shi, ka'ida a rubuta shi a ware kamar wakilin suna karbau kai tsaye.

v. Wakilin Suna Madubi

Wakilin suna madubi (*Reflexive pronoun*) inuwa ce ta suna. Ba ya zaman kansa. Duk inda aka faɗe shi to tabbata an riga an ambaci suna ko wakilin suna rakabau. Ga jerensu kuma a ware suke fitowa cikin rubutu:

<i>Kaina</i>	Ni da kaina
<i>Kanka</i>	Kai da kanka
<i>Kanki</i>	Ke da kanki

Kansa Shi da kansa
 Kanta Ita da kanta
 Kanmu Mu da kanmu
 Kanku Ku da kanku
 kansu Su da kansu

A lura ana haɗa wakilin suna mallakau gajeriya da suna da aka mallaka (kai)

vi. Wakilin Suna Mallakau

Wakilin Suna Mallakau (*possessive pronoun*) wakilin suna ne da yake nuni ga mallakar wani abu. Wakilin suna mallakau ya rabu gida biyu: doguwar mallaka da gajeriyar mallaka. Ana raba doguwar mallaka (*nawa, naka, naki, nasa, nata, namu, naku da nasu*) a ware, a rabe ake rubuta shi wato ba a haɗa shi da wata siffa ko suna da aka mallaka. Ga jerensu:

Wakilin Suna Mallakau doguwar da Gajeriyar Mallaka

Jinsi Namiji	Misali	Jinsi tamata	Misali
nawa	Nawa littafin	tawa	Tawadar tawa ...
naka	Naka liffatin	taka	Tawadar taka ...
naki	Naki littafin	taki	Tawadar taki ...
nasa	Nasa littafin	tasa	Tawadar tasa ...
nata	Nata littafin	tata	Tawadar tata ...
namu	Namu littafin	tamu	Tawadar tamu ...
naku	Naku littafin	taku	Tawadar taku ...
nasu	Nasu littafin	tasu	Tawadar tasu ...

A rabe za a rubuta wakilin suna mallakau a kowane gurbi na yankin suna aka same shi. Shi kuwa wakilin suna mallakau gajeriyar mallaka za a rubuta a haɗe da suna ko siffa da aka mallaka. Ga jerensu:

Wakilin Suna Mallakau Gajeriyar mallaka

Jinsi Namiji	Misali	Jinsi tamata	Misali
-na	Littafina	-ta	Tawadata ...
-nka	Littafinka	-rka	Tawadarka ...
-nki	Littafinki	-rki	Tawadarki ...
-nsa	Littafinsa	-rsa	Tawadarsa ...
-nta	Littafinta	-rta	Tawadarta ...
-nmu	Littafinmu	-rmu	Tawadarmu ...
-nku	Littafinku	-rku	Tawadarku ...
-nsu	Littafinsu	-rsu	Tawadarsu ...

A sake duba waɗannan misalai:

Dogumar Mallaka

Ya zo da littafin nawa

Ya bar jakar taki

Ya wanke allon nasa

Da baza tasa yake rawa

Ke nan wakilin suna mallakau gajeren mallaka a haɗe ake rubuta shi da abin da aka mallaka ba kamar dogon wakilin suna mallakau ba.

Gajeriyar Mallaka

Ya zo da littafina

Ya bar jakarki

Ya wanke allonsa

Da bazarsa yake rawa.

vii. Wakilin Suna Nunau

Wakilin suna nunau (*Demonstrative pronoun*) yana nuni da kusa ko nesa:

Kusa

Wannan/nan

Wannan/nan

Wadannan/nan

Nesa

wancan/can (jinsin namiji)

Waccan/can (jinsin tamata)

Wadancan/can (jam'i)

A ware ake rubuta kowane ɗaya daga cikin wadannan wakilan suna, misali:

- *Nan* ya fi *can* jika.
- *Wannan* ya fi *wancan* araha

Viii. Wakilin Suna Tambayau

Wakilin suna tambayau (*Interrogative pronoun*) yana da alaƙa ne da tambaya. Duk lokacin da aka faɗe shi to tabbata tambaya ce, kuma ya rabu kashi biyu, akwai na mutum da kuma na sauran abubuwa gaba ɗaya da kuma fayyatacce wanda ake rarrabe mace da miji, misali, *Wane/Wa, Mene/me, su wane/wa? Su mene/me?*

Wanne wacce, wadanne?

Ana samun harafin dirka *ne/ce* ta rufa wa su wadannan wakilan suna baya. Kuma da wakilan sunan da dirka duk a ware ake rubuta su

Akwai sauran wakilan suna kamar mafayyaciya *wani, wata, wadansu/wasu*. Akwai kuma *wane, wance su wane* da *su wance*.

Bisa ƙa'idojin rubutun Hausa in banda wakilin suna mallakau gajeriyar mallaka (*short possessive pronoun*) da zagin aikatau lokaci na gaba na I (*first future*) da wakilin suna jakada, dukka saura a ware ake rattaba su.

Auna Fahimta na 1

1.	Yi cikakken bayani kan wakilin suna
2.	Kawo kalmomin wakilin suna madubi guda biyar

3.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- i- wakilin suna da nau' o'insu
- ii- wakilin suna madubi
- iii- wakilin suna rakabau
- iv- wakilin suna nunau
- v- wakilin suna mallaka

2.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

Wakilin suna mallakau: - wakilin suna ne da yake nuna mallakar abu

Wakilin suna nunau: -wakilin suna ne da yake nuna abu

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffon Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Yi cikakken bayani kan wakilin suna

Wakilin suna yana wakiltar suna a magana. Ana amfani da shi a madadin suna. Wakilin suna nau`i ne na kalma da ake amfani da shi a madadin suna ko siffa a magana. Ma`ana amfani ake yi da shi a madadin suna. Misali: za ka iya cewa *shi* maimakon *Audu* ko *ke* maimakon *Binta*. Misali, kalmomi kamar *shii*, *kee muu*, *suu*, kowace kalma wakilin suna ce. Yawa-yawan wakilan suna ma a ware ake kawo su cikin jimla. Ga ire-irensu a Hausa:

- i- Wakilin suna miƙau/Zagin aikatau
- ii- Wakilin suna karɓau kai-tsaye
- iii- Wakilin Suna Rakabau
- iv- Wakilin Suna Madubi
- v- Wakilin Suna Mallakau

Da sauransu

2- Kawo kalmomin wakilin suna madubi guda biyar

- i- *Kaina* Ni da kaina
- ii- *Kanka* Kai da kanka
- iii- *Kanki* Ke da kanki
- iv- *Kansa* Shi da kansa
- v- *Kanta* Ita da kanta

KASHI NA HUƊU (4) MARAKAN RUBUTU

Abubuwan Da Suke Ciki

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufar Darasi
- 4.3 Marakan rubutu
 - 4.3.1 Alamomin Fitar da Ma'ana
 - 4.3.2 Alamun Dakatawa
 - 4.3.3 Tashi da Babban baki
- Auna Fahimta
- 4.4 Takaitawa
- 4.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.7 Amsoshin Auna Fahinta

4.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan ma'anar wakilin suna da nau'o'insu amma a wannan kashi za a kawo bayanai kan marakan rubutu. Wadannan maraka sun kunshi aya da wakafi da alamar tambaya da alamar motsin rai da sauran alamomi da ake amfani da su a wajen rubutu.

4.2 Manufar Darasi

A karshen darasi ana sa ran dalibai za su iya:

- Bayanin maraka rubutu
- Kawo alamomin rubutu.
- Sanin yadda ake amfani da su ciki rubutu

4.3 Marakan Rubutu

Marakan rubutu (*punctuations*) alamu ne da ake amfani da su domin su yi wa makaranci jagora saboda ya kara gane abin da yake karantawa. Ma'anar rubutu za ta fita sosai in aka yi amfani da marakan rubutu.

Marakan rubutu sun rabu gida biyu: akwai alamomin fitar da ma'ana da alamomin dakatawa.

4.3.1 Alamomin Fitar da Ma'ana

Alamomin Fitar da Ma'ana ko alamun tayar da magana, alamomin ne da mai rubutu yake amfani da su domin ya nuna wa mai karatu muhimmancin wani abu da yake cikin zuciyarsa. Wadannan alamomi suna nuna maganar da ake yi kai tsaye ko cikin tsoro, ko cikin facin rai, ko cikin fushi ko walwala. Wadannan alamomi su ne kamar haka:

1. Ayar tambaya (?): Alama ce da ake amfani da ita domin yin tambaya. A duk lokacin da mai rubutu ya yi amfani da wannan alama, to, ya zama masa dole ya tashi da babban baki a jimla ta gaba. Misali, *Nawa ka kawo?* A karshen jimlar akwai ayar tambaya kuma ana yin ta ne don kau da jahilci.
2. Alamar motsin rai (!): Wannan alama ce da ake amfani da ita domin nusar da mai karatu kan wani abu da aka yi a matsayin umarni, hani ko cikin fushi, ko juyayi, ko cikin tsanani da sauransu. A duk lokacin da aka yi amfani da wannan alama, mai rubutu yakan tashi da baban baki. Misali: *Ka buge shi!* Ke nan akwai aukwar wani abu na musamman mai kada rai.
3. Baka biyu (): Alama ce da take fitar da magana ta hanyar kebe kalma ko kalmomi domin nuna farin bayani ko sharhi. Idan an yi amfani da wannan, in makaranci ya so yakan ketare abin da ke cikin wannan alama idan yana karatu.

Akwai baka mai dungu ko baka tsaye ([]) makamancin baka biyu. Bambancin da ke tsakanin baka biyu da baka mai dungu yana rikitarwa. Baka shi ne wanda yake kewaye (), baka mai dungu kuma shi yana da dungu []. An fi amfani da baka mai dungu [] a wasu wurare na musamman kamar rubutu na kimiya da za a wakilci lafazi. Rubutu da aka sanya cikin baka biyu () kamar sharhi ne na zukanmu wanda zai kasance farin bayani na abin da aka rubuta.

4. Zarce (...) Wannan wata alama ce da ake amfani da ita a saye wani batu. In ana so a nusar da mai karatu domin ya yi kari a cikin wani zance sai a yi amfani da wannan alama. A nan mai rubutu yana so ya nuna wa mai karatu cewa, zancen da yake karantawa yana da damar yi masa kari. Misali: Malam ya ce, "Gobe kowane dalibi ya zo da takarda mai kyau za a yi ..." A nan maganar da ake ciki ba ta kare ba.
5. Alama zancen wani (" "): Wadansu alamomine guda biyu tagwaye da mai rubutu yakan yi amfani da su domin nuna wa mai karatu maganar da aka yi kai tsaye, wato, babu kari, babu ragi. Alama ta farko ana kiran ta mabudin zance. Ita kuma ta biyu ana

kiran ta murufin zance. Misali: Tun a darasin farko malam ya ce, “Mu riƙa zuwa aji a kan lokaci”.

Da alamar zancen wani (“.”) ake ware haƙiƙanin zancen wani don fito da shi daga cikin labari. Misali Jami’ ai sun ce, “Duk wanda bai ji bari ba ya ji hoho!”

Haka nan ana amfani da ɓangare ɗaya na alamar don gudun maimaita kalma:

Ni na ajiye buhun wake bakwai bara.

Bala ya “.” gyada huɗu bana.

A lura maimakon “ana iya amfani da wannan alamar ‘.

6. Karan tsaye (/): Alama ce da ake amfani da ita lokacin da mai rubutu yake da kalmomi guda biyu waɗanda suke daidai da juna. Misali: alamu/alamomi. In aka sa karan tsayi a tsakanin kalmomi (*lalle/tilas, kammalawa/nadewa*) ana nufin ke nan su kalmomin sun yi dibi da juna.

7. Karan dori (-): Alama ce ta rataya wata kalma kan wata saboda su tashi da ma’ana guda. Da ita ake gina hardadɗiyar kalma (*compound expression*). Ana amfani da wannan alama a tsakanin kalmomi da suka haɗu suka gina hardadɗiyar kalma, misali: *A kiyaye-ni, sama-da-fadi, saye-saye, gine-gine*. Haka nan ana amfani da alamar idan akwai karanci fili da zai karasa kalma, sai a dasa karan dori a koma layin da ke tafe a ci gaba da rubutu, misali *Bala ya tafi Ka-duna*. Amfani karan dori na uku shi ne ana amfani da karan dori a farko da karshen kalma ko jimlar ba-zata da kan bijiro tsakar magana don tuntuben harshe, bayyana tausayi ko addu’a, misali:

Mu haɗu a -kasuwa- ai masallaci da Asuba	Tuntuben harshe
Bara i war haka -Allah Sarki- Bala ya rasu	Tausayawa
Bara ma -Allah ya tsare- Iro ya yi goyon wannan kwas	Addu’a

4.3.2 Alamun Dakatawa

Ana amfani da alamun dakatawa a nuna cewa akwai buƙatar ajiye magana a huta ko a numfasa. Alamun sun haɗa da:

1. Aya (.) Alama ce ta dakatawa, wanda take nuna cewa an zo karshen jimla. Haka kuma inda aka dasa aya, to lalle ne mai rubutu ya tashi da babban baƙi. Misali, *Kowane dalibi ya zo aji da alkalami*. Aya digo ce da ake dasawa don a huta na ɗan wani lokaci kafin a ci gaba da karatu.

Har wa yau akan yi amfani da aya wajen takaita suna, misali Mal. (Malam), Alh. (Alhaji) ko B. (Bala Barau) da sauransu.

2. Wakafi ():- Alama ce ta dakatawa, amma dakatawar ba ta kai ta aya ba. A duk lokacin da aka saka wakafi cikin rubutu, ana bukarar mai karatu ya dan tsaya, ya ja numfashi sa'annan ya ci gaba. Misali: *Kayana bai iso ba, don haka, ba zan tafi tare da ku ba.* Ana amfani da wakafi wajen raba dogowar jimla domin kada ta yi nauyi ko ma'ana ta gushe.
3. Wakafi mai ruwa (;): Alama ce ta dakatawa da ake tsayawa a ja numfashi kafin a ci gaba da karatu. Akan rubuta wannan alama a tsakanin jimloli da suka yi daidai da juna (kunnan doki). Inda aka yi amfani da wakafi mai ruwa, tilas a tashi da karamin baki. Misali: *Ko ka zo; ko kada ka zo, duk daya.* Haka nan ana amfani da wakafi mai ruwa don karin bayanin abin da ake so a yi, misali *In ka je kasuwa, ka sayo mini kayan miya; timatir, albasa, attaruhu da tattasai.*
4. Ruwa biyu (:): Wannan alama ce ta dakatawa mai tsawo kamar aya. Akan yi amfani da wannan alamar a lokacin da mai rubutu yake so ya nusar da mai karatu wani babban batu da misalan batun. Za a bukaci makaranci ya lura da wani babban al'amari da misalansa. Da zarar an dasa ruwa biyu sai a jero misalai. Misali: *Kayan miya sun hada da: timatir, tattasai, taruhu da albasa.* Ana bukata a kula da waƙansu abubuwa a matsayin misali. A takaice, ruwa biyu alama ce ta dakatawa mai tsawo kamar aya. Akan yi amfani da wannan alama a nusar da mai karatu ya kula da wasu abubuwa ko misalansu.

Ke nan marakan rubutu alamu ne na karin bayani tattare da manufar mai rubutu.

4.3.3 Tashi da Babban baki

Muna iya kaddara cewa, tashi da babban baki a rubutu wani ɓangare ne na marakan rubutu. Don haka a Hausa akwai wurare da ya zamana wajibi a tashi da babban baki. Ga wuraren da misalansu:

i. Bayan ayar dakatawa da ayar motsin rai da ayar tambaya da farkon zancen wani

Bayan ayar dakatawa	Zan zo mu tafi tare. Ai tafiyar tana nan ko?
Bayan ayar tambaya	Wace ce ba ta iso ba? Za mu tashi gobe.
Bayan ayar motsin rai	Kai ku lura! Mota fa tana juyawa a nan.
Farkon zancen wani	Sarki ya ce, "Mu juri hakuri"
Farkon dangon waƙa	Sassake sauyi an sakar wa Hausa
Farkon jimla	Sun zo da saƙon.

Bayan suna ko yabon wanda ake yi wa wasifa	Ranka ya dade/Musa, Bayan gaisuwa,
--	------------------------------------

Sunaye

Sunan Allah	Allah, Ubangiji
Sunan yanka	Bala
Sunan gari	Potiskum, Maiduguri
Sunan kasa	Nijeriya, Kamaru
Sunan kabila	Hausawa, Yarabawa, Inyamurai
Sunan harshe	Hausa, Yarbanci Ibo
Sunan dutse	Kwatarkwashi, Dala
Sunan Tsauni	Gwauron dutse
Sunan kogi/teku	Neja, Binuwai
Suna Tafki	Cadi
Sunan unguwa	Hausawa, Unguwa-uku
Sunan kofar gari	Dan'agundi, Ka-buga, Gadon-kaya
Sunan raneku	Alhamis Juma'a, Asabar
Sunan lokatai	Azaha, Mangariba, Isha
Sunan littafi	Gandoki, Shehu Umar
Sunan mujalla	Rana, Hantsi
Sunan jarida	Abishir, Aminiyya, Amana
Sunan Addini	Islama, Musunlunci,
Kungiyoyin addini	Tijjaniya, Kadiriyya,

Da wadannan ka'idoji ake wallafa. Za a yi amfani da su a rubuta zube (insha'i ko jawabi ko wasan kwaikwayo) ko waka. Tambaya ta gaba ita ce yaya ta'arfin wallafa yake kuma da wadanne dabaru ake wallafa?

Auna Fahimta na 1

1- Kawo wurare da ake tashi da babban baki a matsayin lamarin da ya shafi marakan rubutu.
2- Ta yaya ruwa biyu ya sha bamban da wakafi mai ruwa?

4.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- i- Marakan rubutu
- ii- Alamomin Fitar da Ma'ana
- iii- Alamomin dakatawa
- iv- Tashi da Babban baki

4.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

Waƙafi mai ruwa (;): Alama ce da akan rubuta a tsakanin jimloli da suka yi daidai da juna (kunnan doki).

Ruwa biyu (:): Alama ce da akan yi amfani da ita a lokacin da mai rubutu yake so ya nusar da mai karatu wani babban batu da misalan batun.

4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idodin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Kawo wurare da ake tashi da babban baki a matsayin lamarin da ya shafi marakan rubutu.

i. Bayan ayar dakatawa da ayar motsin rai da ayar tambaya da farkon zancen wani

Bayan ayar dakatawa	Zan zo mu tafi tare. Ai tafiyar tana nan ko?
Bayan ayar tambaya	Wace ce ba ta iso ba? Za mu tashi gobe.
Bayan ayar motsin rai	Kai ku lura! Mota fa tana juyawa a nan.
Farkon zancen wani	Sarki ya ce, “Mu juri hakuri”
Farkon dangon waka	Sassake sauyi an sakar wa Hausa
Farkon jimla	Sun zo da sakon.
Bayan suna ko yabon wanda ake yi wa wasika	Ranka ya dade/Musa, Bayan gaisuwa,

2- **Sunaye**

Sunan Allah	Allah, Ubangiji
Sunan yanka	Bala
Sunan gari	Potiskum, Maiduguri
Sunan kasa	Nijeriya, Kamaru
Sunan kabila	Hausawa, Yarabawa, Inyamurai
Sunan harshe	Hausa, Yarbanci Ibo
Sunan dutse	Kwatarkwashi, Dala
Sunan Tsauni	Gwaaron dutse
Sunan kogi/teku	Neja, Binuwai
Suna Tafki	Cadi
Sunan unguwa	Hausawa, Unguwa-uku
Sunan kofar gari	Dan’agundi, Ka-buga, Gadon-kaya
Sunan raneku	Alhamis Juma’a, Asabar
Sunan lokatai	Azahar, Mangariba, Isha
Sunan littafi	Gandoki, Shehu Umar
Sunan mujalla	Rana, Hantsi
Sunan jarida	Abishir, Aminiyya, Amana
Sunan Addini	Islama, Musunlunci,
Kungiyoyin addini	Tijjaniya, Kadiriyya,

3- Ta yaya wakafi mai ruwa ya sha bamban da ruwa biyu?

Wakafi mai ruwa (;): Alama ce ta dakatawa da ake tsayawa a ja numfashi kafin a ci gaba da karatu. Akan rubuta wannan alama a tsakanin jimloli da suka yi daidai da juna (kunnan doki). Inda aka yi amfani da wakafi mai ruwa, tilas a tashi da karamin baki. Misali: *Ko ka zo; ko kada ka zo, duk daya*. Haka nan ana amfani da wakafi mai ruwa don karin bayanin abin da ake so a yi, misali *In ka je kasuwa, ka sayo mini kayan miya; timatir, albasa, attaruhu da tattasai*.

Ruwa biyu (:): Wannan alama ce ta dakatawa mai tsawo kamar aya. Akan yi amfani da wannan alamar a lokacin da mai rubutu yake so ya nusar da mai karatu wani babban batu da misalan batun. Za a bukaci makaranci ya lura da wani babban al'amari da misalansa. Da zarar an dasa ruwa biyu sai a jero misalai. Misali: *Kayan miya sun hada da: timatir, tattasai, taruhu da albasa*. Ana bukata a kula da wafansu abubuwa a matsayin misali. A takaice, ruwa biyu alama ce ta dakatawa mai tsawo kamar aya. Akan yi amfani da wannan alama a nusar da mai karatu ya kula da wasu abubuwa ko misalansu.

RUKUNI NA HUDU WALLAFA

Kashi Na 1	Zube/Insha'i
Kashi Na 2	Wasifa
Kashi Na 3	Wasan Kwaikwayo
Kashi Na 4	Waka
Kashi Na 5	Auna Fahimta

KASHI NA DAYA (1) ZUBE/INSHA'I

Abubuwan Da Suke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Zube/Insha.i
Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Auna Fahinta

1.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan marakan rubutu. Wadannan maraka sun kunshi aya da wakafi da alamar tambaya da alamar motsin rai da sauran alamomi da ake amfani da su a wajen rubutu amma a wannan kashin za a yi bayani ne kan zube /insha'i.

1.2 Manufar Darasi

A karshen darasi ana sa ran dalibai za su iya:

- Bayani kan insha'i.
- Kawo ier-iren insha'i
- Kawo misalan Insha'i

1.3 Zube/Insha'i

1.3.1 Ma'anar Insha'i

Wallafa ta haɗe da rubutun zube ko jawabi da waƙa. Don haka za a iya kiran rubutun da ba waƙa ba da sunan zube/insha'i/jawabi wasan kwaikwayo da sauransu da kan zo rararara ko ratatata. Ke nan ta'arifinmu a nan ya haɗe da wasan kwaikwayo, kuma insha'i ko zube haɗaɗɗun jimlooli ne da ake ta da jawabi mai ma'ana ta hanyar haɗa baƙi da wasali su zama kalma, kalmomi su zama jimla. Sannan taron jimlooli ya zama sakɓin layi. Shi sakɓin layi gudajin tunani ne na mai rubutu, yadda mai rubutu ke tsara tunaninsa bi da bi. Za a gane alamar saki layi yayin da mai rubutu ya saɓa layin farko da sauran layuka. Haka kuma, tilas ya tashi da baban baƙi. Baya da tashi da babban baƙi, a ƙarshen sakɓin layi mai rubutu yakan ƙare da aya. Babu ƙa'idoji game da tsawon sakɓin layi, sai dai dole ne saƙon da yake cikin sakɓin layi ya sha bamban da na ɗan uwansa. In an cire wasan kwaikwayo akwai ire-iren wallafar zube biyar:

2. Ire-iren Insha'i

Insha'i shi ne haɗaɗɗun jimlooli da ake ta da jawabi mai ma'ana ta hanyar haɗa baƙi da wasali su zama kalma, kalmomi su zama jimla. Lalle ne ya kasance batu mai hikima da za a kawo rarara. Za a haɗa mabambantan sassa a ta da labari guda. Ana kiran insha'i (*composition*) da hanyoyi na haɗa sassa daban-daban a tsara batu. Batun zai zama wata gajeriyar wallafa da ta shafi aiki da ƙwaƙwalwa. Ga ire-irensa

Banda wasan kwaikwayo, akwai ire-iren wallafa har shida da suka haɗa da: gajeren labari, matsakaici, mai tsawo, ko labari na rahoto mai hikima ko wata magana ta musamman. Sake duba su a lissafe:

- a. Sifantawa: a sifanta mutum, dabba ko wuri.
- b. Labari
 - i. Labari na rahoto: a kawo labarin tafiya, sana'a, ko wani hatsari da sauransu.
 - ii. Labari na raha: gajeren labari ne ko matsakaici, ko mai tsawo.

Yakan kasance mai hikima ko wata koyarwa ta musamman.

- c. Bayyana ra'ayi: A nan za a kawo matsaya ce kan batutuwa biyu, misali: a zaɓa tsakanin Malami da likita wa ya fi amfani ga al'uma? A nan kanu zai kasance guda ɗaya, misali, "Shin mulkin farar hula ya sauƙaƙa rayuwar talakan Nijeriya?" Ya sha bamban da insha'in muhawara.

- d. Muhawara tsakanin wani da wani. A rubuta insha'i na muhawara, marubuci zai kwatanta abubuwa biyu. Kowane ɗaya ya zaɓi nasa, sannan duka biyu kowa ya bayyana ra'ayi tare da kawo hujjoji. Marubuci zai tabbatar ya zaɓi ɓangaren da yake da hujjoji masu gamsarwa
- e. Wasika: Takarda ce da ake rubutawa don isar da saƙo. Akwai wasika: ta 'yan'uwa (sakakkiya ko mai talala) ko ta ofis (mai dabaibayi). Sun kasance iri uku ke nan:
- i. Mai dabaibayi: wasika ce da ake rubuta wa masu aikin ofis, kamfani ko neman aiki.

Ba a bukatar a san sunan wanda za a aike wa wasika sai ko muƙaminsa. Ba ruwan mai rubutu da gaishe-gaishe. Irin wannan wasika ba ta tsayi. Tana da adireshe biyu; ɗaya a dama daga sama sannan na biyu ta baryar hagu daga ƙasa.

Dabarun Gina Magana/Insha'i

- a. Sharar fage: Marubuci zai yi tunanin kan batun rubutu (*title*) musamman ma kanun labari. Tunani kan makarantan labari tare da rattaba manyan babutuwa (*outline*) da kuma sharar fage (*thesis statement*). A *outline* za a zayyana manyan batutuwa da marubuci zai sami damar sarrafa tunaninsa daki-daki. Yakan kasance kalmomi biyu ko uku. Ita kuwa sharar cikakkun jimloli ne da za su wakilci kowane sakin layi na labari.
- b. Tsarin labari ya kasance mai mabudi, kayan ciki/gundari da kuma marufi.
- c. Wajibi ne marubuci ya zaɓi kalmomi da suka dace da kan labari.
- d. Marubucin insha'i zai raba magana, kowane rukunin magana a sakin layi guda kamar yadda ya fasalta a sharar fage.
- e. Kafin ma'ana ta fita dalla-dalla a insha'i marubuci zai yi aiki da waɗannan dabaru:

- Kiyaye ladabin magana
- Yin bayani gwargwadon bukata
- Fadin gaskiya ko abu mai shaida
- Dangantaka
- Fitar da manufa tun a farkon rubutu
- Guje wa taka al'adu ko addinin masu harshe
- Karanta maimaita kalma ko jimla ko wata manufa cikin magana guda.
- Tsari
- Amfani da kalmomi ko jimla da ke ɗauke da gishirin zance da adon magana a inda bukatar haka ta taso. Gishirin zance zai ƙara wa rubutu armashi, za a jefa karin magana. Za a yi amfani da dungu da saye. Za a lura a sarrafa gishirin zance ta yadda za a guji harshen damo.

- f. Amfani da ka'idojin rubutu: a hada inda duk ya kamata a hada. Haka za a raba duk inda ya kamata a raba. Sannan a kiyaye da dige- dige, a lankwasa bakafe da ya kamata a lankwasa
- g. Amfani da Daidaitacciyar Hausa don bai wa dukkan mai amfani da Hausa fahintar labari.

A takaice a rubutun labari akwai bukatar:

- Makwabtaka: za a dauki sakin layi a matsayin reshe ne daga cikin rassan magana da za a rubuta. Ashe ke nan wajibi ne a samu alaƙa ta kut da kut tsakanin sakin layi da dan uwansa, misali tsakanin sakin layin gabatarwa da kan labari.
- Fita: a nan za a tace magana a rattaɓa ta filla- filla don ma'ana ta fito sosai, iya harshe ne babban asirin fita.
- Dacewa: lalle kowane sakin layi a labari ya yi magana salo daya da na dan uwansa, a dubi dukkan inda magana ta fuskanta a faɗaɗa, in insha'i na siffantawa ne kowane bayani da aka kawo ya dace da siffantawa.
- Karfi: Kowane sakin layi ya kasance yana kara wa dan uwansa hujja. Idan tunani ya zauna har za a iya saida shi a kowane sakin layi cikin sauki, rubutu ya samu karfi ke nan.

Da muhimman abubuwa hudu ake jaraba kyan labarin da aka rubuta:

- Ana so a ga yadda marubuci zai tsara tunaninsa ya gina labari ko jawabi ya sanya shi cikin siffar da za ta kayatar da makaranci.
- Ana so a ga yadda marubuci yake sarrafa harshe, a ga kwarewarsa, yadda yake sarrafa Hausa a rubuce. Za a dubi yadda zai gina zantuka cikin jimloli da tunaninsa yadda kowane makaranci zai fahinci abin da yake nufi.
- Za a dubi kwarewar marubuci dangane da abin da yake magana a kai, da kuma muhimmancin abin da yake fada game da tambayar. A nan ana bukatar mai rubutu ya yi bincike da karance-karance game da kanun labarinsa.
- Ana bukatar a ga saurin marubuci wajen cimma nasarar rubuta labari ko jawabi cikin kayyadajjen lokaci musamman in dalibi ne a aji.

Auna Fahimta na 1

1.	Me ake nufi da insha'i?
2.	Kawo ire-iren insha'i tare da yin bayani kan biyu daga ciki.

1.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar insha'i.
- Ire-iren insha'i.
- Bayani kan kowane nau'i na insha'i

1.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

Insha'i: Insha'i ko zube haɗaɗɗun jimloli ne da ake ta da jawabi mai ma'ana ta hanyar haɗa baki da wasali su zama kalma, kalmomi su zama jimla. Sannan taron jimloli ya zama sakin layi. Shi sakin layi gudajin tunani ne na mai rubutu, yadda mai rubutu ke tsara tunaninsa bi da bi.

Muhawara: yin musu tsakanin wani da wani kan wani batu.

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

4.6 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1. Me ake nufi da insha'i?

Insha'i ko zube hadafɗun jimlooli ne da ake ta da jawabi mai ma'ana ta hanyar hada baki da wasali su zama kalma, kalmomi su zama jimla. Sannan taron jimlooli ya zama sakin layi. Shi sakin layi gudajin tunani ne na mai rubutu, yadda mai rubutu ke tsara tunaninsa bi da bi.

2. Kawo ire-iren insha'i tare da yin bayani kan biyu daga ciki.

i- Sifantawa: a sifanta mutum, dabba ko wuri.

ii- Labari

- Labari na rahoto: a kawo labarin tafiya, sana'a, ko wani hatsari da sauransu.

- Labari na raha: gajeren labari ne ko matsakaici, ko mai tsawo.

Yakan kasance mai hikima ko wata koyarwa ta musamman.

iii- Bayyana ra'ayi: A nan za a kawo matsaya ce kan batutuwa biyu, misali: a zaɓa

tsakanin Malami da likita wa ya fi amfani ga al'uma? A nan kanu zai kasance guda ɗaya, misali, "Shin mulkin farar hula ya saukaka rayuwar talakan Nijeriya?" Ya sha bamban da insha'in muhawara.

I6- Muhawara tsakanin wani da wani. A rubuta insha'i na muhawara, marubuci zai kwatanta abubuwa biyu. Kowane ɗaya ya zaɓi nasa, sannan duka biyu kowa ya bayyana ra'ayi tare da kawo hujjoji.

Marubuci zai tabbatar ya zaɓi ɓangaren da yake da hujjoji masu gamsarwa

6- Wasika: Takarda ce da ake rubutawa don isar da saƙo. Akwai wasika: ta 'yan'uwa (sakakkiya ko mai talala) ko ta ofis (mai dabaibayi). Sun kasance iri uku ke nan:

i. Mai dabaibayi: wasika ce da ake rubuta wa masu aikin ofis, kamfani ko neman aiki.

Ba a buƙatar a san sunan wanda za a aike wa wasika sai ko muƙaminsa. Ba ruwan mai rubutu da gaishe-gaishe. Irin wannan wasika ba ta tsayi. Tana da adireshi biyu; ɗaya a dama daga sama sannan na biyu ta baryar hagu daga kasa, misali:

KASHI NA BIYU (2) WASIKA

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufar Darasi
- 2.3 Wasika
 - 2.3.1 Wasika mai dabaibayi
 - 2.3.2 Wasika mai talala
 - 2.3.3 Sakakkiyar wasika
- Auna fahinta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Auna Fahinta

2.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan zube /insha'i amma a wannan kashin za a yi bayani kan wasika da nau'o'inta. Nau'o'in da za a yi bayani a kai sun hada da wasika mai dabaibayi da mai talala da sakakkiyar wasika.

2.2 Manufar Darasi

Bayan kammala wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani a kan wasika.
- Sanin yadda kwana wata yake.
- Kawo gabatarwa da gundari da kammalawa a cikin wasika

2.3 Wasika

Takarda ce da ake rubutawa don isar da safo. Akwai wasika: ta 'yan'uwa (sakakkiya ko mai talala) ko ta ofis (mai dabaibayi). Sun kasance iri uku ke nan:

2.3.1 Wasika mai dabaibayi

Wasika ce da ake rubuta wa masu aikin ofis, kamfani ko neman aiki. Ba a bukatar a san sunan wanda za a aike wa wasika sai ko mukaminsa. Ba ruwan mai rubutu da gaishe-gaishe. Irin wannan wasika ba ta tsayi. Tana da adireshi biyu; daya a dama daga sama sannan na biyu ta baryar hagu daga kasa, misali:

Sashen Nazarin Harsuna da Kimiyyarsu,
Jami'ar Maiduguri,
Jakar Gidan Waya 1069,
Maiduguri.
5 ga Afrilu, 2023.

Magatakarda
Jami'ar Maiduguri

A nan an ambaci sunan mukamin wanda za a aike wa wasikar kafin kan wasikar.

2.3.2 Wasika mai talala

Ana rubuta wa na gaba kamar kaka ko kawu ko gwaggo da sauransu. Dabaibayinta shi ne game da irin kalmomi da za a yi amfani da su. Ana 'yan gaishe-gaishe da 'yan tambayoyi da sauransu. A nan akwai bukatar mutuntawa da kula da irin kalmomi da suka dace. Adireshinta daya ne daga sama

Sashen Nazarin Harsuna da Kimiyyarsu,
Jami'ar Bayero,
Jakar Gidan Waya 1069,
Kano.
5 ga Oktoba, 2022.
Zuwa ga Kawu Bala,

Irin wannan wasika za ta iya kasancewa da tsayi

2.3.3 Wasika sakakkiya

wasika ce wadda aboki zai rubuta wa aboki ko kawa ta rubuta wa kawarta da sauransu. Irin wannan wasika tana da 'yanci matuka wajen yin amfani da harshe yadda aka ga dama. Ana iya kiran mutum da sunansa na lafabi don raha da dai sauransu (*duba* Sani, Muhammad da

Rabeh, 2000). A wasika sakakkiya za a kawo adiresi guda daya daga dama daga sama kamar na wasika mai talala.

Auna Fahimta

1. yi bayani kan biyu (2) daga cikin ire-iren wasika.
2. _____ tana dauke da adiresi guda biyu (2).

2.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- i- Wasika
- ii- wasika mai dabaibayi
- iii- wasika mai talala
- iv- wasika sakakkiya

2.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

Wasika mai dabaibayi: - nau'in wasika ne mai adiresi biyu

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffon Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idon Rubitunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

2.8 Amsoshin Tamabayoyin Auna Fahimta

1. yi bayani kan biyu (2) daga cikin ire-iren wasiƙa.
 - i- Wasiƙa mai dabaibayi

Wasiƙa ce da ake rubuta wa masu aikin ofis, kamfani ko neman aiki. Ba a bukatar a san sunan wanda za a aike wa wasiƙa sai ko mukaminsa. Ba ruwan mai rubutu da gaishe-gaishe. Irin wannan wasiƙa ba ta tsayi. Tana da adireshe biyu; ɗaya a dama daga sama sannan na biyu ta ɓangaren hagu daga kasa.

ii- Wasiƙa mai talala
Ana rubuta wa na gaba kamar kaka ko kawu ko gwaggo da sauransu. Dabaibayinta shi ne game da irin kalmomi da za a yi amfani da su. Ana 'yan gaishe-gaishe da 'yan tambayoyi da sauransu. A nan akwai bukatar mutuntawa da kula da irin kalmomi da suka dace. Adireshinta ɗaya ne daga sama

iii- Wasiƙa sakakkiya
wasiƙa ce wadda aboki zai rubuta wa aboki ko kawa ta rubuta wa kawarta da sauransu. Irin wannan wasiƙa tana da 'yanci matuƙa wajen yin amfani da harshe yadda aka ga dama. Ana iya kiran mutum da sunansa na laƙabi don raha da dai sauransu (*duba* Sani, Muhammad da Rabeh, 2000). A wasiƙa sakakkiya za a kawo adireshe guda ɗaya daga dama daga sama kamar na wasiƙa mai talala.

2. **Wasiƙa mai dabaibayi** tana ɗauke da adireshe guda biyu (2).

KASHI NA UKU (3) WASAN KWAIKWAYO

Abubuwan da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufar Darasi
- 3.3 Wasan Kwaikwayo
 - 3.3.1 Ire-iren Wasan Kwaikwayo
 - 3.3.2 Dabarun Rubuta Wasan Kwaikwayo
 - 3.3.3 Matashiya ga Marubucin Wasan Kwaikwayo
Auna fahinta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Auna Fahinta

3.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan wasifa da nau'o'inta. Nau'o'in da za a yi bayani a kai sun hada da wasifa mai dabaibayi da mai talala da sakakkiyar wasifa amma a wannan kashin za a yi bayani kan wasan kwaikwayo da ire-iren wasan kwaikwayo da kuma dabarun rubuta wasan kwaikwayo.

3.2 Manufar Darasi

Bayan kammala wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan wasan kwaikwayo.
- Bayyana ire-iren wasan kwaikwayo.
- Kawo dabarun rubuta wasan kwaikwayo.

3.3 Wasan Kwaikwayo

Wasan kwaikwayo kamance ne na wasu halaye ko yanayin rayuwa wanda masu hikima sukan rubuta su gabatar da shi ta hanyar annushuwa da raha da nishadi domin cimma wata manufa. Rubutaccen wasan kwaikwayo yana daya daga cikin adabin zamani. Ana samar da shi a rubuce. Shi ya sa ake kiran sa da adabin zamani ('Yar'aduwa, 1999).

Wajen shekarar 1930 aka fara samun wasan kwaikwayo rubutacce bayan ‘yan boko sun fara yin yawa. Daga nan aka fara samun hazikai suka fara rubuta wasan kwaikwayo da nufin kawo gyara game da zamantakewar Hausawa. Marubutan suna fadakarwa kan muhimman lamuran rayuwa. Alhaji Abubakar Tunau ne ya fara rubuta wasan kwaikwayo na farko da ya sa masa suna *Wasan Marafa*. Daga baya an samu rubutaccen wasan kwaikwayo irin su:

Tabarmar Kunya (na Dauda da Dangogo).

Uwar Gulma (na Muhammadu Sada Kankia).

Zamanin na namu (na Shu’aibu Makarfi).

3.3.1 Ire-iren Wasan Kwaikwayo

wasan Akwai kwaikwayo na gargajiya wanda ake sarrafa shi da baka. Yara da matasa suke shirya shi a dandali da ka. Sannan akwai rubutacce wanda akan rubuta wani a littafi ana karantawa don hira da kuma samun nishafi. Ana rubuta wasan kwaikwayo a fannoni daban daban na rayuwar jama’ a don koya wa jama’ a hanyoyi zaman duniya, tarbiya da gyaran hali. Bisa ga wadannan manufofi dalibi zai rubuta wasan kwaikwayo.

Wasan kwaikwayo ya rabu gida huɗu (4):

- i. Wasannin gargajiya irin na tashe wanda ba rubutacce ba.
- ii. Aikataccen wasan kwaikwayo da akan rubuta, a aiwatar a dandamali da gidajen talabijin don a yi kallo.
- iii. Wasan kwaikwayo da akan rubuta a aiwatar a gidajen radiyo don a saurara.
- iv. Rubutaccen wasan kwaikwayo da yakan zo a tsarin littafi a samu abin karantawa.

Ke nan wasan kwaikwayo na dandamali, da talabijin da na littafi rubutattu ne. To, yaya ake rubuta su?

3.3.2 Dabarun Rubuta Wasan Kwaikwayo

Marubucin wasan kwaikwayo zai yi amfani da dukkan dabarun rubuta insha’i ko jawabi ya wallafa wasansa. Haka nan zai yi la’akari da rukunai ko ginshikai huɗu (4) na wasan kwaikwayo. Su ne dandamali, ‘yan wasa, kayan wasa da lokaci. Su wadannan ginshikai ne suke tallafar wasan. Dole sai da su wasan kwaikwayo yakan samu. Ga lissafinsu:

- **Dandamali:** wuri da za a fito a aiwatar da wasan. Marubuci yana bukatar ya yi la’akari da dandamali kuma ya yi masa shiri na musamman. A nemi kwararre mai zaben wurare da za a gabatar da wasa (*location manager*) ya sanya albarka.

- **'Yan wasa:** su ne ruhin wasan kwaikwayo don su ne za su aikata wasan. 'yan wasa za su zauna cikin shiri. A tanadar musu da dukkan kaya da za su yi amfani da su kamar su tufafi da makamantansu. Marubucin wasan kwaikwayo zai bai wa kowane ɗan wasa matsayi da zai ɗauka a wasan. Akwai bukatar gwaji don tabbatar da abubuwa sun dace da yadda za su ba wa 'yan kallo nishadi da annashuwa. Ana bukatar mai rubutu ya yi la'akari da waɗanda suke lura da 'yan wasa irin su mai shiryawa (*producer*), mai bayar da umarni (*director*), mai samar da 'yan wasa (*casting manager*) ya dafa masa a zaɓi 'yan wasa.
- **Kayan wasa:** ginshiki ne a tsarin wasan kwaikwayo. Aiki sai da kayan aiki. Akwai kayan dandamali da kayan 'yan wasa. Ana bukatar mai samar da kayan wasa (*costumier*) da mai kula da kwalliya (*make-up*) su sa hannu.
- **Lokaci:** Ana la'akari da lokaci wajen gudanar da wasan kwaikwayo. Marubuci zai sami lokaci wajen tsara wasan kwaikwayo kafin ya bayyana ga jama'a. Haka nan dole marubuci ya yi la'akari da lokaci yayin gudanar da wasan. Ana bukata a gudanar da wasan kwaikwayo cikin taƙaitaccen lokaci don kada 'yan kallo su kai ga kosawa (*duba* Yahaya, Sani, Gusau da 'Yar'aduwa, 2001).

In wanda za a aiwatar a dandamali ne ko a Talabijin, wajen rubuta wasan za a yi la'akari da gudummawar sauran ma'aikata irin su masu kula da haske (*light man*), mai kula da na'urori (*coordinator*), mai kula da ɓangaren hoto da mai kula da walwalar 'yan wasa.

Haka nan za a tsara a aiwatar da aiki ta hanyar gwaji kafin a aiwatar da wasa.

3.3.3 Matashiya ga Marubucin Wasan Kwaikwayo

Dalibi ya lura cewa duk abin da ba waƙa ba, ya zama wallafa zube. Ciki ke nan har da wasan kwaikwayo. Ke nan ana bukatar marubucin wasan kwaikwayo ya kwana da sanin cewa wasan kwaikwayonsa ya kamata ya kunshi:

- **Sharar fage:** zai yi sharar fage kafin ya fara rubutu. Ya yi tunani kan abin rubutu da waɗanda yake tsammani za su karanta wasansa da 'yan kallo, sannan ya rattaba manyan batutuwa (*outline*) da kuma sharar fage (*thesis statement*)
- **Kyakkyawar budewa da rufewa:** marubuci zai buɗe wasan ta yadda zai ja hankalin 'yan kallo su yi hankolan kallon haƙikanin labarin. Sannan za a sanya kayan cikin labarin ta yadda mai karatu ko mai kallo ba zai kosa ba, a tsara yadda za a rufe labari da yanayi na burgewa.
- **Zaben Kalmomi da suka dace:** marubuci zai zaɓi kalmomi da za su dace da yanayi da kowane ɗan wasa yake ciki, misali na fushi ko raha ko annushuwa.

- **Raba wasa Fita-fita:** ana bukar marubuci ya kasa wasan kashi-kashi, sannan kowane kashi a raba shi fita-fita.
- **Zaben mutane da suka dace:** Marubuci ya zaɓi sunayen mutane da suka dace. Ya kuma fayyace rawar da kowane zai taka.
- **Kasafin Kudɓi:** ana bukar marubuci ya kasafta kuɗin da zai kashe yayin gudanar da wasan.

Auna Fahimta

1. zayyano rukunai ko ginshikai huɗu (4) na was an tare da yin bayanin biyu (2) daga ciki.
2. Yi cikakken bayani kan biyar daga cikin matashiyar marubucin wasan kwaikwayo.

3.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- Wasan Kwaikwayo
- Ire-iren Wasan Kwaikwayo
- Dabarun Rubuta Wasan Kwaikwayo
- Matashiya ga Marubucin Wasan Kwaikwayo

3.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

Wasan kwaikwayo: - kamance ne na wasu halaye ko yanayin rayuwa wanda masu hikima sukan rubuta su gabatar da shi ta hanyar annushuwa da raha da nishadi domin cimma wata manufa.

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Alhassan H. da U.I. Musa (1989) *Koyon Magana da Auna Fahinta*. Kaduna.

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Bunza A. M. (2004) *Wakakken Ka'idojin Rubutun Hausa*. Ibrash Islamic Publications Centre Surulere, Lagos.

CNHN (1979) *Waka a Bakin mai ita*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jimi'ar Bayero, Kano, Gaskiya Corporation, NNPC, Zaria.

Dangambo (2011) *Daurayar Gadon Fede Waka (Sabon Tsari)* K.D.G Publishers, Kano

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Gidan Dabino (2007) "Dabarun Rubuta Waka". Takarda da aka Gabatar a Taron Sanin Makamar Aiki wanda Kungiyar Marubuta ta Nijeriya, Reshen Jihar Kano ta Shirya a Dakin Karatu na Murtala Muhammad, Kano.

Gidan Dabino (2010) "Matakan Rubuta Kagaggun Littafai a Harshe Hausa". Takarda da Aka Gabatar a Taron Kara wa Juna Sani a Kwalejin Koyar da Harkokin Kasuwanci da Tanadi a Dakin Taro na II Dutse Jihar Jigawa.

Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.

Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.

Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Yahaya, I. Y. da A. Dangambo, A. (1986) *Jagoran Nazarin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Yahaya, Yaro I. M. A. Z. Sani, S. M. Gusau da 'Yar'aduwa, (2001) *Darusan Hausa don Makarantun Sakandare*. Littafi na I da na III. Ibadan: University Press, PLC.
- Yakubu, Ikiramu (2012) *Dabarun Rubuta Wasan Kwaikwayo na Hausa*. Kundin Neman
- Digiri na Farko (B.A. Hausa) a Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Umaru Musa 'Yar'aduwa, Katsina.
- Yar'aduwa, Musa T. (1999) *Wasan Kwaikwayo: Nau'o'insa da Sigoginsa*. Kano: Benchmark Publishers Ltd.
- Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press
- Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: Unibersity Press Limited.

3.8 Amsoshin Tamabayoyin Auna Fahimta

1. zayyano rukunai ko ginshikai huɗu (4) na wasan tare da yin bayanin biyu (2) daga ciki.
 - i- **Dandamali:** wuri da za a fito a aiwatar da wasan. Marubuci yana buƙatar ya yi la'akari da dandamali kuma ya yi masa shiri na musamman. A nemi fwararre mai zaɓen wurare da za a gabatar da wasa (*location manager*) ya sanya albarka.
 - ii- **'Yan wasa:** su ne ruhin wasan kwaikwayo don su ne za su aikata wasan. 'yan wasa za su zauna cikin shiri. A tanadar musu da dukkan kaya da za su yi amfani da su kamar su tufafi da makamantansu. Marubucin wasan kwaikwayo zai bai wa kowane ɗan wasa matsayi da zai ɗauka a wasan. Akwai buƙatar gwaji don tabbatar da abubuwa sun dace da yadda za su ba wa 'yan kallo nishadi da annashuwa. Ana buƙatar mai rubutu ya yi la'akari da waɗanda suke lura da 'yan wasa irin su mai shiryawa (*producer*), mai bayar da umarni (*director*), mai samar da 'yan wasa (*casting manager*) ya dafa masa a zaɓi 'yan wasa.
 - iii- **Kayan wasa:** ginshiki ne a tsarin wasan kwaikwayo. Aiki sai da kayan aiki. Akwai kayan dandamali da kayan 'yan wasa. Ana buƙatar mai samar da kayan wasa (*costumier*) da mai kula da kwalliya (*make-up*) su sa hannu.
 - iv- **Lokaci:** Ana la'akari da lokaci wajen gudanar da wasan kwaikwayo. Marubuci zai sami lokaci wajen tsara wasan kwaikwayo kafin ya bayyana ga jama'a. Haka nan dole marubuci ya yi la'akari da lokaci yayin gudanar da wasan. Ana buƙata a gudanar da wasan kwaikwayo cikin takaitaccen lokaci don kada 'yan kallo su kai ga kosawa.
2. Yi cikakken bayani kan biyar daga cikin matashiyar marubucin wasan kwaikwayo.
 - **Sharar fage:** zai yi sharar fage kafin ya fara rubutu. Ya yi tunani kan abin rubutu da waɗanda yake tsammani za su karanta wasansa da 'yan kallo, sannan ya rattaba manyan batutuwa (*outline*) da kuma sharar fage (*thesis statement*)
 - **Kyakkyawar budewa da rufewa:** marubuci zai buɗe wasan ta yadda zai ja hankalin 'yan kallo su yi hankolan kallon haƙikanin labarin. Sannan za a sanya kayan cikin labarin ta yadda mai karatu ko mai kallo ba zai kosa ba, a tsara yadda za a rufe labari da yanayi na burgewa.

- **Zaben Kalmomi da suka dace:** marubuci zai zaɓi kalmomi da za su dace da yanayi da kowane ɗan wasa yake ciki, misali na fushi ko raha ko annushuwa.
- **Raba wasa Fita-fita:** ana buƙatar marubuci ya kasa wasan kashi-kashi, sannan kowane kashi a raba shi fita-fita.
- **Zaben mutane da suka dace:** Marubuci ya zaɓi sunayen mutane da suka dace. Ya kuma fayyace rawar da kowane zai taka.
- **Kasafin Kudɓi:** ana buƙatar marubuci ya kasafta kuɗin da zai kashe yayin gudanar Da wasan.

KASHI NA HUDU (4) WAKA

Abubuwan da Suke Ciki

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufar Darasi
- 4.3 Waka
 - 4.3.1 Dangantaka da bambance-bambance da ke tsakanin wallafa zube da waka
- Auna fahinta
- 4.4 Takaitawa
- 4.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.7 Amsoshin Auna Fahinta

4.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan wasan kwaikwayo da nau'o'insa. Nau'o'in da aka yi bayani a kai sun hada da dabarun rubuta wasan kwaikwayo da matashiyar marubucin wasan kwaikwayo amma a wannan kashin za a yi bayani kan waka da ire-irenta da kuma zubi da tsarinta.

4.2 Manufar Darasi

Bayan kammala wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan waka.
- Bayyana ire-iren waka.
- Kawo zubi da tsarin waka.

4.3 Waka

Waka iri biyu ce: akwai wakar baka, akwai kuma rubutacciya wadda za mu yi nazarin dabarun wallafa ta a wannan kwas. Waka rubutacciya saƙo ne da aka gina kan tsarariyar ka'ida ta baiti, amo, rerawa, dango, kari da sauran ka'idoji da suka shafi daidaita kalmomi, zabensu da amfani da su cikin sigogi da ba lalle haka suke a rubutun zube ko zancen

baka ba (*duba* Dangambo, 2011: 6). Tilas marubucin waƙa ya tabbatar zai sami kari na musamman wanda ya gamsu da shi wanda kuma in waƙar ta hau ba canzawa har ƙarshenta. Waƙar ta kasance tana da manufa, wato wani saƙo na musamman. Waƙa takan kasance wata tsarariyar wallafa cikin gajerun layuka wadda za a iya rerawa a kan kari ko rauji mai ɗauke da ƙafiya. Rubutaccen zance ne das-das. Ga marubucin waƙa akwai abubuwa tara (9) da za su tabbata kafin rubutacciyar waƙa ta amsa sunanta. Na tara bai zama tilas ba, amma in an sanya shi, za a ƙwara wa waƙar ƙwarjini da armashi (CNHN, 1979: v-x). Ga ƙa'idojin wallafa waƙa tara (9):

1. Waƙa ta kasance tana da mabudi da marufi, a fara ta da yabon Ubangiji da salatin Annabi a kuma rufe da su.
2. Lalle waƙa ta kasance da ma'auni, kila ɗaya daga cikin ma'aunan Larabci goma sha uku (13) waɗanda aka samu an yi amfani da su cikin waƙoƙin Hausa, ko kuma ya zamana wani ma'auni daban wanda ba na Larabawa ba. Misalin ma'aunan su ne: dawil, kamil, rajaz, hazaj da sauransu.
3. Waƙa ta kasance tana da amsa-amo wanda ake kira *ƙafiya*. A nan za a sami gaba iri ɗaya wanda kowane baiti zai ƙare da shi. Amsa-amo ya kasu gida biyu (2): akwai babba, akwai ƙarami. Babban amsa-amo shi ne a ƙarshen kowane baiti, ƙarami kuwa yana tsakiyar baiti musamman ma baiti mai ɗango biyar, huɗu ko uku, misali:

Ka ci ka sha ka yi *teba*,
 Ka mace kabari ya *karba*,
 Ka rube tsutsa ta *sharba*,
 Yanzu me ya fi kyau ka *zaba*?
 In ba farali da nafila *ba*?

(Aliyu Namangi)

Gabar *-ba* ce amsa-amon ciki, harafin *ba* kuma amsa-amon waje. Babban amsa-amo ba ya canzawa tun daga farkon waƙa har ƙarshenta. Amma ƙaramin amsa-amo yana iya sauyawa a kowane baiti.

4. Tsarin baitocin waƙa rubutacciya lalle ya kasance ɗaya daga cikin dangogin waƙa bakwai (7):
 - i- Gwauruwa: waƙa mai baiti ɗango ɗai-ɗai da babban amsa-amo ɗaya.
 - ii- 'Yar tagwai: waƙa mai baiti ɗango bibbiyu da babban amsa-amo ɗaya.
 - iii- 'Yar uku: waƙa mai baiti ɗango uku-uku da babban amsa-amo ɗaya da ƙaramin amsa- amo biyu.
 - iv- 'Yar huɗu: waƙa mai baiti ɗango huɗu-huɗu da babban amsa-amo ɗaya da ƙaramin amsa- amo uku.

- v- 'Yar biyar: waka mai baiti dango biyar-biyar da babban amsa-amo daya da karamin amsa-amo huɗu.
- i. Tahamisi: Waka mai baiti dango bibbiyu, wani marubuci ya kara layukan waka uku su zama biyar-biyar.
 - ii. Tarbi'i: Waka mai baiti dango bibbiyu, wani marubuci ya kara biyu, layukan waka su zama huɗu-huɗu
5. Ambaton jigon waka tun daga farkonta: mawallafin zai bayyana abin da wakarsa za ta yi magana a kai a dunkule. Haka nan zai kasance ne bayan mabudin waka. Misali:

Ya Allahu Rabbana taimake mu,

Mu gargadi 'yan uwa ga auren kazama.

(Malam Aliyu Namangi, Zambaon kazama)

Bayan mabudi sai Malam Aliyu Namangi ya ambaci kwayar jigon wakarsa (gargadi ga auren kazama).

6. Warwarar jigo: bayan ambaton manufarsa, sai marubuci ya ci gaba da tattaunawa kan abin da wakarsa take magana a kai filla-filla, abin da masu nazarin waka suke kira warwarar jigo. In mawallafi ya yi sharar fage, da jimlohin sharar fagen zai fasalta warwarar jigonsa.
7. Ambaton suna mawallafi da tarihin yin wakarsa.
8. Ana bukatar mawallafin waka ya kasance da salo mai karfi, bayani ya kasance mai gamsarwa, jama'a su fahinci waka cikin sauki.
9. Ana bukatar marubucin waka ya kasance mai gwaninta da harshe a rubutunsa:
 - Kamance, kamanta wani abu da wani.
 - Sakada tagwayen kalmomi wafanda ma'anarsu ta bambanta.
 - Aron ma'anar wata kalma a bai wa wata
 - Karangiya; amfani da kalmomi masu sauti iri daya cikin baitin waka.
 - Gugari zana; bayyana aibun mutum a fakaice.
 - Habaici; kawo batun wani a fakaice da nufin harzuka shi.
 - Sanya zambo cikin waka a fili ko a fakaice
 - Jefa adon magana kamar karin magana cikin waka.

Akwai kuma abubuwa biyar (5) wafanda kan bata waka don haka mawallafin waka ya guje su:

- a. Kada mawallafi ya yawaita aron kalmomi daga wani harshe daban, musamman in Hausa ba ta riga ta hadiye su sun zama Hausa ba.
- b. Kada mawallafi ya maimaita kalma da ma'anarta iri daya cikin baitoci da ba su wuce goma (10) ba, sai dai da nufin kawo wani sabon salo.
- c. Karyewa ko faruwar ma'aunin baiti illa ce ga waka don haka mawallafi ya kiyaye.

- d. Rashin daidaituwar amsa-amo a waƙa guda illa ce ga waƙa.
- e. Illa ce ga waƙa in an yi amfani da kalma wurin da bai dace ba.
Haka nan kan faru
in mawallafi yana neman amsa-amon da ya dace, ko in yana gudun karyewar ma'aunin waƙarsa.

Mu lura mawallafi yana da 'yancin karya wata kalma ko ya bata ka'idar nahawu don neman miƙaƙƙen baiti ko amsa-amon da ya dace. Amma wannan 'yanci yana da iyaka. Zai ketare iyaka in ya bata kalma ko jimla har aka kasa fahintar abin da yake nufi.

4.3.1 Dangantaka da bambance-bambance da ke tsakanin wallafa zube da waƙa

	Wallafa Zube/Labari/ Wasifa	Wallafa Waƙa
1.	Banda wasan kwaikwayo, akwai ire-iren wallafa har shida: sifantawa, bayyana ra'ayi, muhawara, wasifa, labari gajere, labari na rahoto.	Akwai waƙa iri biyu: wakar baka da rubutacciya
2	Fito da kanun rubutu	Rattaƙa kanun waƙa
3	Akwai buƙatar yin sharar fage. Marubuci zai yi tunanin kan abin rubutu musamman ma kan labari, ya yi tunani kan makarantan labari tare da rattaƙa manyan babutuwa a matsayin manyan batutuwa (<i>outline</i>) sharar fage (<i>thesis statement</i>)	Mai wallafa waƙa zai yi tunani kan abin rubutu musamman ma kan labari, ya yi tunani kan makarantan ko masu sauraren waƙa tare da rattaƙa manyan babutuwa a matsayin sharar fage
4	Zube ya kasance mai Mabudfi, gundari (kayan ciki) da marufi.	Za a tsara ta yadda waƙa za ta kasance da mabudfi da marufi (yabo Allah da yi wa Annabi salati a farko da farshe). A tsakiya akwai kwayar jigo da warwarar jigo
5	Zaben kalmomin fannu da suka dace da kan zube/insha'i/zube ,.	Zaben kalmomin fannu da suka dace da jigona waƙa.
6	A rubutun labari za a raba magana kowane rukunin magana a sakin layi guda kamar yadda aka fasalta a sharar fage.	A waƙa za a raba batu kashi-kashi kamar yadda aka fasalta a warwarar jigo. Ba lalle a haɗa da manufa a baiti guda ba. Shi ya sa waƙa take da sabi-zarce
7	A rubutun labari akwai dabarun fitar da ma'ana dalla-dalla: kiyaye ladabin magana, yin bayani gwargwadon bukata, faɗin gaskiya ko abu mai shaida. Akwai buƙatar	A wallafar waƙa za a yi bayani gwargwadon bukata, za a faɗi gaskiya. Akwai buƙatar yin bincike ta hanyar karance-karance na littafai, mujallu fasidu don kafa

	yin bincike ta hanyar karance-karance na littafai, mujallu kasidu don kafa hujja da za a mai da labari mai ma'ana.	hujja da za a mai da waka mai ma'ana.
8	A rubutun labari akwai bukatar: maƙwabtaka, fita, dacewa da ƙarfi.	A waka warware ƙwayar jigo zai fito da manufa, kuma ya kasance mai dangantaka da ƙwayar jigo.
9	In an zo rubuta labari za a guje wa taka al'adu ko addinin masu harshe.	Haka nan ma waka
10	A ƙaranta maimaita kalma ko jimla ko wata manufa cikin magana guda.	Saboda neman ƙafiya ko gudun karyewar karin waka, mawallafi ba zai yawaita maimaita kalma ba.
11	Bayan mabudi, Kayan Ciki da Marufi, labari ya kasance mai tsari, ba kwan-gaba- kwan-baya	Tsarin waka ya kasance daga mabudi, sai ƙwayar jigo da warwarar jigo da marufi; waka ta kasance mai tsari, ba kwan-gaba-kwan-baya.
12	Akwai bukatar amfani da kalmomi ko jimla a inda bukatar haka ta taso. A sanya gishirin zance / karin magana /saye. A guji amfani da kalma ko jimla mai harshen damo don gudun gurguwar fahinta. Za a sakada cikin rubutu kalmomi irin su hasali ma dai, bugu da ƙari da sauransu don a ja hankalin makaranci	Akwai bukatar amfani da kalmomi ko jimla a inda bukatar haka ta taso. A sanya gishirin zance / karin magana /saye. A guji amfani da kalma ko jimla mai harshen damo don gudun gurguwar fahinta.
13	Akwai bukatar kiyaye ƙa'idojin rubutu a rubutun labari. A raba ko hada inda ya kamata a yi haka nan. A lankwasa, a yi dige-dige cikin rubutu.	Haka nan wajen wallafa waka.
14	Amfani da Daidaitacciyar Hausa a wallafa zai bai wa kowane mai jin Hausa fahintar rubutu sosai.	<u>Amfani da Daidaitacciyar Hausa a wallafa zai bai wa kowane mai jin Hausa fahintar rubutu sosai. Amma amfani da karin harshen Sakkwato burgewa ce musamman a ƙarni na 19.</u>
15	Babu wasu tsare-tsare irin su amsa-amo, kari da sauransu a rubutun zube	Akwai amsa-amo/ƙafiya, kari da sauransu a waka.

Auna Fahimta

1. Me ka/kika fahimta da waka
2. kawo Ka'idojin wallafa waka guda biyar (5) tare da bayanansu.

4.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar Waka da ire-irenta
- Zubi da tsarin waka
- Warwarar jigo
- Dangantaka da bambance-bambance da ke tsakanin wallafa zube da waka

4.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

Tahamisi: Waka mai baiti dango bibbiyu, wani marubuci ya kara layukan waka uku su zama biyar-biyar.

Tarbi'i: Waka mai baiti dango bibbiyu, wani marubuci ya kara biyu, layukan waka su zama hudu-hudu

4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Alhassan H. da U.I. Musa (1989) *Koyon Magana da Auna Fahinta*. Kaduna.

Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.

Bunza A. M. (2004) *Wakakken Ka'idodin Rubutun Hausa*. Ibrash Islamic Publications Centre Surulere, Lagos.

CNHN (1979) *Waka a Bakin mai ita*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jimi'ar Bayero, Kano, Gaskiya Corporation, NNPC, Zaria.

Dangambo (2011) *Daurayar Gadon Fede Waka (Sabon Tsari)* K.D.G Publishers, Kano

Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.

Gidan Dabino (2007) "Dabarun Rubuta Waka". Takarda da aka Gabatar a Taron Sanin Makamar Aiki wanda Kungiyar Marubuta ta

- Nijeriya, Reshen Jihar Kano ta Shirya a Dakin Karatu na Murtala Muhammad, Kano.
- Gidan Dabino (2010) “Matakan Rubuta Ƙagaggun Littafai a Harsehen Hausa”. Takarda da
- Aka Gabatar a Taron Kara wa Juna Sani a Kwalejin Koyar da Harkokin Kasuwanci da Tanadi a Dakin Taro na II Dutse Jihar Jigawa.
- Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.
- Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.
- Sani, M. A. Z. (1999). *Siffofin Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Yahaya, I. Y. da A. Dangambo, A. (1986) *Jagoran Nazarin Hausa*. Zaria: NNPC. Yahaya, Yaro I. M. A. Z. Sani, S. M. Gusau da “Yar’aduwa, (2001) *Darusan Hausa don Makarantun Sakandare*. Littafi na I da na III. Ibadan: University Press, PLC.
- Yakubu, Ikiramu (2012) *Dabarun Rubuta Wasan Kwaikwayo na Hausa*. Kundi Neman
- Digiri na Farko (B.A. Hausa) a Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami’ar Umaru Musa ’Yar’aduwa, Katsina.
- Yar’aduwa, Musa T. (1999) *Wasan Kwaikwayo: Nau’o’insa da Sigoginsa*. Kano: Benchmark Publishers Ltd.
- Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press
- Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: Unifersity Press Limited.

4.7 Amsoshin Tamabayoyin Auna Fahimta

1. Me ka/kika fahimta da waka
2. Waka iri biyu ce: akwai wakar baka, akwai kuma rubutacciya wadda za mu yi nazarin dabarun wallafa ta a wannan kwas. Waka rubutacciya sako ne da aka gina kan tsarariyar ka'ida ta baiti, amo, rerawa, dango, kari da sauran ka'idoji da suka shafi daidaita kalmomi, zabensu da amfani da su cikin sigogi da lalle haka suke a rubutun zube ko zancen baka ba. Tilas marubucin waka ya tabbatar zai sami kari na musamman wanda ya gamsu da shi wanda kuma in wakar ta hau ba canzawa har karshenta. Wakar ta kasance tana da manufa, wato wani sako na musamman. Waka takan kasance wata tsarariyar wallafa cikin gajerun layuka wadda za a iya rerawa a kan kari ko rauji mai dauke da kafiya. Rubutaccen zance ne das-das. Ga marubucin waka akwai abubuwa tara (9) da za su tabbata kafin rubutacciyar waka ta amsa sunanta. Na tara bai zama tilas ba, amma in an sanya shi, za a kara wa wakar kwarjini da armashi.
2. kawo siffofin waka guda biyar (5) tare da bayanansu.
 1. Waka ta kasance tana da mabudi da marufi, a fara ta da yabon Ubangiji da salatin Annabi a kuma rufe da su.
 2. Lalle waka ta kasance da ma'auni, kila daya daga cikin ma'aunan Larabci goma sha uku (13) wadanda aka samu an yi amfani da su cikin wafookin Hausa, ko kuma ya zamana wani ma'auni daban wanda ba na Larabawa ba. Misalin ma'aunan su ne: dawil, kamil, rajaz, hazaj da sauransu.
 3. Waka ta kasance tana da amsa-amo wanda ake kira *kafiya*. A nan za a sami gaba iri daya wanda kowane baiti zai kare da shi. Amsa-amo ya kasu gida biyu (2): akwai babba, akwai karami. Babban amsa-amo shi ne a karshen kowane baiti, karami kuwa yana tsakiyar baiti musamman ma baiti mai dango biyar, hudu ko uku.
 3. Tsarin baitocin waka rubutacciya lalle ya kasance daya daga cikin dangogin waka bakwai (7):
 - i- Gwauruwa: waka mai baiti dango dai-dai da babban amsa-amo daya.
 - ii- 'Yar tagwai: waka mai baiti dango bibbiyu da babban amsa-amo daya.
 - iii- 'Yar uku: waka mai baiti dango uku-uku da babban amsa-amo daya da karamin amsa-amo biyu.
 - iv- 'Yar hudu: waka mai baiti dango hudu-hudu da babban amsa-amo daya da karamin amsa-amo uku.

- v- 'Yar biyar: waka mai baiti dango biyar-biyar da babban amsa-amo daya da karamin amsa- amo hudu.
- vi- Tahamisi: Waka mai baiti dango bibbiyu, wani marubuci ya kara layukan waka uku su zama biyar-biyar.
- vii- Tarbi'i: Waka mai baiti dango bibbiyu, wani marubuci ya kara biyu, layukan waka su zama hudu-hudu
5. Ambaton jigon waka tun daga farkonta: mawallafin zai bayyana abin da wakarsa za ta yi magana a kai a dunkule. Haka nan zai kasance ne bayan mabudin waka.
6. Warwarar jigo: bayan ambaton manufarsa, sai marubuci ya ci gaba da tattaunawa kan abin da wakarsa take magana a kai filla- filla, abin da masu nazarin waka suke kira warwarar jigo. In mawallafi ya yi sharar fage, da jimlohin sharar fagen zai fasalta warwarar jigonsa.
7. Ambaton suna mawallafi da tarihin yin wakarsa.
8. Ana bukatar mawallafin waka ya kasance da salo mai karfi, bayani ya kasance mai gamsarwa, jama'a su fahinci waka cikin sauƙi.
9. Ana bukatar marubucin waka ya kasance mai gwaninta da harshe a rubutunsa:
- Kamance, kamanta wani abu da wani.
 - Sakada tagwayen kalmomi wadanda ma'anarsu ta bambanta.
 - Aron ma'anar wata kalma a bai wa wata
 - Karangiya; amfani da kalmomi masu sauti iri daya cikin baitin waka.
 - Gugar zana; bayyana aibun mutum a fakaice.
 - Habaici; kawo batun wani a fakaice da nufin harzuka shi.
 - Sanya zambo cikin waka a fili ko a fakaice
 - Jefa adon magana kamar karin magana cikin waka.

KASHI NA BIYAR (5) AUNA FAHIMTA

Abubuwan da Suke Ciki

- 5.1 Gabatarwa
- 5.2 Manufar Darasi
- 5.3 Auna Fahimta
Auna fahinta
- 5.4 Takaitawa
- 5.5 Ma'anar wasu kalmomi
- 5.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 5.7 Amsoshin Auna Fahinta

5.1 Gabatarwa

A kashin da ya gabata an kawo bayanai kan waƙ da ire-irenta da zubi da tsarin waƙa da warwarar jigo da sauransu amma a wannan kashin za a yi bayani kan Auna fahimta.

4.2 Manufar Darasi

Bayan kammala wannan darasi ana sa ran dalibai su iya:

- Bayani kan Auna fahimta.
- Bayyana dabarun da Auna fahimta.
- Kawo yadda ake Auna fahimta

4.3 Auna Fahinta (*Comprehension*)

Auna fahinta ana buƙatar dalibi ya karanta wani labari ko jawabi sannan ya amsa tambayoyi. Ana haka a gano ko ya fahinci abin da ya karanta. Ana tsammani dalibi ya fahinci rubutun da ya karanta sannan ya fahinci abin da tambayar take bukata. Ana bukata dalibi ya nutsu ya tsara amsoshi cikin Hausa gangariya.

Ana buƙatar dalibi ya fara karanta tambayoyin cikin zuciyarsa kafin ya karanta labarin. Bayan ya gama karanta tambayoyi sai ya karanta labarin a hankali a nutse yana yi yana jan layi karkashin muhimman batutuwa

na labarin. Ta hanyar karanta tambayoyi da farko dalibi zai fi saurin gano amsoshi. Haka nan zai kasance sauƙi gare shi in ya san abin da tambayar take nema.

Yahaya da Dangambo (1986: 35-65) sun kawo shawarwari game da yadda za a tunkari auna fahinta tare da misalan auna fahinta.

Auna Fahimta

1. Me ka/kika fahimta da auna fahimta

5.4 Takaitawa

A wannan darasin an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar auna fahimta
- Dabarun da ake amfani da su wajen auna fahimta

5.5 Ma'anar Wasu Kalmomi

5.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

- Alhassan H. da U.I. Musa (1989) *Koyon Magana da Auna Fahinta*. Kaduna.
- Bagari, D. M. (1986). *Bayanin Hausa: Jagora Ga Mai Koyon Ilimin Bayanin Harshe*. Rabat-MAROC: Imprimerie El Maarif Al Jadida.
- Bunza A. M. (2004) *Wakakken Ka'idojin Rubutun Hausa*. Ibrash Islamic Publications Centre Surulere, Lagos.
- CNHN (1979) *Waka a Bakin mai ita*. Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jimi'ar Bayero, Kano, Gaskiya Corporation, NNPC, Zaria.
- Dangambo (2011) *Daurayar Gadon Fede Waka (Sabon Tsari)* K.D.G Publishers, Kano
- Galadanci, M. K. M. (1976). *An Introduction to Hausa Grammar*. Ikeja: Longman.
- Gidan Dabino (2007) "Dabarun Rubuta Waka". Takarda da aka Gabatar a Taron Sanin Makamar Aiki wanda Kungiyar Marubuta ta Nijeriya, Reshen Jihar Kano ta Shiryar a Dakin Karatu na Murtala Muhammad, Kano.
- Gidan Dabino (2010) "Matakan Rubuta Kagaggun Littafai a Harshe Hausa". Takarda da Aka Gabatar a Taron Kara wa Juna Sani a Kwalejin Koyar da Harkokin Kasuwanci da Tanadi a Dakin Taro na II Dutse Jihar Jigawa.
- Jinju, M. H. (1999). *Rayayyen Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.
- Sani, M. A. Z. (1999). *Tsarin Sauti da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press.
- Sani, M. A. Z. (1999). *Siffon Daidaitacciyar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited, 2009.
- Tudun Wazirchi, A. G. I. (2009). *Mu San Kare-Karenmu*. Kano: Rurum Printing and Publishing Company.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (1988). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Yahaya, I. Y. da A. Dangambo, A. (1986) *Jagoran Nazarin Hausa*. Zaria: NNPC.

Yahaya, Yaro I. M. A. Z. Sani, S. M. Gusau da 'Yar'aduwa, (2001) *Darusan Hausa don*

Makarantun Sakandare. Littafi na I da na III. Ibadan: University Press, PLC.

Yakubu, Ikiramu (2012) *Dabarun Rubuta Wasan Kwaikwayo na Hausa*. Kandin Neman

Digiri na Farko (B.A. Hausa) a Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Umaru Musa 'Yar'aduwa, Katsina.

Yar'aduwa, Musa T. (1999) *Wasan Kwaikwayo: Nau'o'insa da Sigoginsa*. Kano: Benchmark Publishers Ltd.

Zarruk, M. R. da Wasu. (2010). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press

Zarruk, R. da Wasu. (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press Limited.

5.8 Amsoshin Tamabayoyin Auna Fahimta

1- Me ka/kika fahimta da auna fahimta

Auna fahimta ana bukar dalibi ya karanta wani labari ko jawabi sannan ya amsa tambayoyi. Ana haka a gano ko ya fahinci abin da ya karanta. Ana tsammani dalibi ya fahinci rubutun da ya karanta sannan ya fahinci abin da tambayar take bukata. Ana bukata dalibi ya nutsu ya tsara amsoshi cikin Hausa gangariya.

Ana bukar dalibi ya fara karanta tambayoyin cikin zuciyarsa kafin ya karanta labarin. Bayan ya gama karanta tambayoyi sai ya karanta labarin a hankali a nutse yana yi yana jan layi farkashin muhimman batutuwa na labarin. Ta hanyar karanta tambayoyi da farko dalibi zai fi saurin gano amsoshi. Haka nan zai kasance sauki gare shi in ya san abin da tambayar take nema.

